

Tartu Ülikool
Filosoofia ja semiootika instituut
Filosoofia osakond

NEOLIBERALISM MAJANDUSELIIDI VÕIMU KINDLUSTAVA
IDEOLOOGIANA

Magistritöö

Märt Hallasoo

Juhendaja: Mats Volberg (PhD)

Tartu
2018

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. NEOLIBERALISMI AJALUGU JA TEOORIA	6
1.1 Ajalugu.....	6
1.2 Teooria	8
1.2.1. Turg	8
1.2.2 Riik	10
1.2.3 Indiviidi vabadus.....	11
2. NEOLIBERALISM PRAKTIKAS	12
2.1. Neoliberaalse korra kehtestamine: retoorika, lubadused, riigipöörded ja finantsorganisatsioonid	12
2.1.1 Siseriiklik kehtestamine.....	13
2.1.2. Rahvusvaheline Valuutafond ja globaliseerumine	16
2.1.3 Neokolonialism	17
2.2 Neoliberalismi majanduslikud tagajärjed	19
2.2.1 Sotsiaalsed probleemid	19
2.2.2. Ebavõrdsuse kasv	21
2.3. Neoliberalismi poliitilised tagajärjed.....	23
2.3.1 Muutused riigivõimu alustes.....	23
2.3.2 Riiklik sekkumine	25
2.3.3 Indiviidi vabadused	26
3. TULEMUSED VASTUOLUS TEOORIAGA	28
3.1. Majanduslik ja sotsiaalne heaolu	28
3.2. Indiviidi vabadused.....	30
3.3. Riik	32
3.4. Demokraatia	33
4. MAJANDUSELIIDI VÕIMU KINDLUSTAMINE NEOLIBERAALSE IDEOLOOGIA VARJATUD EESMÄRGINA	36
4.1. Eeskujud ja majanduseliidi seotus.....	36
4.2. Majanduseliit peamise kasusaajana	38
4.2.1. Majanduslik kasu	38
4.2.2. Majandusliku ebavõrdsuse õigustus.....	39
4.2.3. Poliitilise võimu koondumine	41

KOKKUVÕTE	43
ABSTRACT	45
KASUTATUD KIRJANDUS	46

SISSEJUHATUS

Neoliberaalne majandusteooria ja poliitika on alates 1970. aastatest muutunud üha levinumaks ning tänapäeval esitatakse seda ainsa tõsiseltvõetava majandusteooriana. Sellest tulenevalt on neoliberalismi uurimine aktuaalne ja vajalik ning eriti oluline on pöörata tähelepanu tõsiasjale, et neoliberalismi näol ei ole tegu mitte üksnes majandusteooriaga, nagu seda tihti esitatakse, vaid see kätkeb ka poliitilist aspekti. Seetõttu on tegu paratamatult poliitökonoomiaga ja sellest tulenevalt käsitleb autor neoliberalismi poliitökonoomilise idoloogiana, millena see ilmneb reaalses poliitikas. Seejuures peab ka välja tooma, et liberaalse ideoloogia edendajad väldivad tihti neoliberalismi nimetust. Neoliberalismi asemel kasutatakse enamasti libertaarianismi, anarhokapitalismi või neokonservatismi nimetust. Käesolevas töös on jäädud neoliberalismi termini juurde, sest seda iseloomustava ideoloogia ja poliitika kriitikas kasutatakse antud terminit läbivalt ning seeläbi võimaldab selle termini kasutamine selgemalt mõista, millest räägitakse. Samuti tundub neoliberalismi termin autori arvates kõnealust ideoloogiat paremini iseloomustavat, kui eelpoolmainitud alternatiivsed nimetused.

Käesoleva magistritöö eesmärk on näidata, et neoliberaalne teooria ja praktika erinevad märgatavalt ning et see erinevus on seletatav liberaalse ideoloogia varjatud eesmärgi olemasoluga, milleks on majanduseliidi võimu kindlustamine. Töös näidatakse, et praktikas rakendatav liberaalne poliitika ei vasta oma tulemustelt liberaalse ideoloogia aluseks olevale teooriale ning seejärel seletatakse seda teooria ja praktika lahknevust liberaalse ideoloogia varjatud eesmärgi olemasoluga. Näitamaks teooria ja praktika märgatavat lahknevust, eriti liberaalse ideoloogia rakendamisega kaasnevate tagajärgede osas, keskendub osa tööst ülevaate andmisele liberaalse ideoloogia aluseks olevast teooriast ja eriti liberaalse poliitika tagajärgedest, mis on antud juhul vajalik, kuna liberaalse ideoloogia järgijad ei tunnista ideoloogia rakendamisega kaasnevaid negatiivseid tagajärgi. Seetõttu on osa tööst kirjeldav, kuna autori poolt esitatavad väited toetuvad otseselt neile andmetele. Nii oma analüüsis, kui ka selle aluseks olevate andmete esitamises jälgib autor kolme üldist kategooriat: majanduslikku heaolu, indiviidi vabadusi ja poliitilist võimu. Töös keskendub neist esimene eelkõige majanduslikule ebavõrdsusele, teine indiviidide majanduslikele ja poliitilistele vabadustele ning kolmas riigivõimule ja selle alustele. Autori jaoks avaldub neis kolmes kategoorias liberaalse teooria ja

praktika vastuolu kõige märgatavamalt ning samuti ka majanduseliidi huvide eelistamine tavakodanike huvidele.

Töö koosneb kahest osast, mis moodustavad kokku neli peatükki. Esimene osa on suuresti kirjeldav ning jaguneb kaheks esimeseks peatükiks. Esimeses peatükis antakse ülevaade neoliberalismi ajaloost ja teoriast, mis on vajalik loomaks nii neoliberaalse ideoloogia mõistmiseks vajalikku tausta kui ka teoreetilisi aluseid. Teine peatükk keskendub neoliberaalse ideoloogia rakendamisele praktikas ja keskendub eelkõige selle protsessi tagajärgedele. Töö teine osa jaguneb samuti kaheks peatükiks ning keskendub esimeses osas väljatoodu analüüsile ja järelduste tegemisele. Kolmandas peatükis tuuakse välja neoliberaalse teooria ja praktika erinevus ning neljas peatükk esitab majanduseliidi võimu kindlustamise neoliberaalse ideoloogia varjatud eesmärgina.

Oma töös toetub autor peamiselt teistele allikatele, kuivõrd neoliberaalse ideoloogia kohta pole põhjalikke kõikehõlmavaid esmaseid allikaid. Esmastest allikatest neoliberaalselt autoritelt kasutab autor peamiselt Milton Friedmani teoseid „Free to Choose“ (1990) ja „Capitalism and Freedom“ (2002). Teised allikad kas annavad ülevaate neoliberaalsest ideoloogiast, keskenduvad selle kriitikale või kirjeldavad tagajärgi. Neoliberaalse ideoloogia ülevaate osas on käesolevas töös kasutatud Daneil Stedman Jones'i „Master of the Universe“ (2012), mis annab üpris neutraalse ülevaate neoliberalismi kujunemisest ja põhiideedest. Kriitilisema ülevaatenäiteks on kasutatud Manfred B. Steger'i ja Ravi K. Roy „Neoliberalism: A Very Short Introduction“ (2010) ja David Harvey „A Brief History of Neoliberalism“ (2007), seejuures annavad mõlemad ülevaate ka neoliberalismi tagajärgedest. Kriitika osas peab olulisemate teostena mainima William Davies'i „The Limits of Neoliberalism“ (2014) ja Joseph Stiglitz'i „Globalization and its Discontents“ (2002). Neoliberalismi majanduslike ja sotsiaalsete tagajärgede osas on peamiselt kasutatud Thomas Piketty „Capital in the Twenty-First Century“ (2014) ja Naomi Klein'i „The Shock Doctrine“ (2007).

1. NEOLIBERALISMI AJALUGU JA TEOORIA

Kuna neoliberalism ei ole kõigile üheti mõistetav ideoloogia, on oluline anda esmalt mõningane ülevaade selle ajaloost ja teoreetilistest alustest. Seejuures on neoliberalismi ajaloo tundmine oluline mõistmaks selle rolli mitte üksnes eraldiseisvate riikide sisepoliitikas, vaid ka rahvusvahelisel tasandil. Järgnevalt antakse ülevaade neoliberaalse ideoloogia ajaloost ja selle peamistest ideedest. Viimaste juures ei keskenduta mitte niivõrd mingi konkreetse neoliberalismi suuna teooriale, vaid poliitikas rakendatava neoliberaalse ideoloogia aluseks olevatele ideedele. Neoliberalismi ajaloost rääkides antakse üldine ülevaade neoliberaalse ideoloogia tekkest kuni selle muutumiseni domineerivaks majandusideoloogiaks ning teooria juures keskendutakse selle kesksetele ideedele turust, riigist ja indiviidi vabadusest.

1.1 Ajalugu

Neoliberalismi mõiste tekkis esmalt esimese maailmasõja järgsel Saksamaal. Seda mõistet hakkas kasutama väike ringkond akadeemikuid, kes nägid sotsialismi levikus ja sellega kaasnevas riiklikus sekkumises majandusse ohtu lääne tsivilisatsioonile. Nende kavas olid keskseks nii klassikalisele poliitilisele kui ka majanduslikule liberalismile omased põhimõtted, nagu indiviidi vabadus ja vaba turg, mida peeti lääne tsivilisatsiooni alusprintsiipideks (Steger; Roy 2010: ix-x). Sotsialistlikud ideed ja riiklik sekkumine majandusse aga ohustasid neoliberaalide arvates indiviidi vabadust ning seetõttu nägid nad riigi sekkumist sotsiaalsesse ja majanduslikku ellu totalitarismi ilminguna. Sellest tulenevalt on neoliberalism segu usust turgude võimu ja samas ka usaldamatusest riigivõimu ja riikliku sekkumise vastu (Jones 2012: 14, 35-36, 57). Neoliberaalide ürituseks oligi ühildada omavahel liberaalne majandusteooria ja klassikaline poliitiline liberalism: esimeselt võeti idee vabast turust ja teiselt idee indiviidi vabadusest. Sellest ka nimetus neoliberalism, ehk eesmärgiks oli anda liberalismile uus sisu. Seetõttu ei saa neoliberalismi käsitleda ka kui pelgalt majandusteooriat, vaid tegemist on paratamatult poliitökonoomilise ideoloogiaga.

Neoliberaalse ideoloogia kujunemises võib eristada kolme staadiumi. Esimene kestis 1920. aastatest 1950. aastateni ja sel ajal hakkas neoliberalismi termin

sõdadevahelisel ajal tähendust omandama. Neoliberalismi termin on ideoloogia iseloomustamiseks sobilik, sest see ei tähendanud pelka tagasiminekut *laissez-faire* ideele, vaid tähendas liberalismi ümberformuleerimist 1930. aastate probleemidele vastamiseks. Teine etapp kestis 1950. aastatest kuni 1980. aastate Reagani ja Thatcheri võimuletulekuni. Sel etapil omandas neoliberalism intellektuaalse selguse ja muutus poliitiliselt küpsemaks. Neoliberalismi kolmas etapp peale 1980. aastaid oli juhitud turu liberaliseerimise agendast ja fiskaaldistsipliini tungimisest arengu ja kaubanduspoliitikasse. Sel perioodil murdis neoliberalism välja eliitakadeemia ja kohaliku poliitika piirest ning levis mitmetesse globaalsetesse institutsioonidesse ja eriti endistes kommunistlikes riikides ja arengumaades. Nende institutsioonide poolt järgitud struktuursete muutuste (*structural adjustment*) poliitika sai peagi tuntuks Washingtoni Konsensusena. (Jones 2012: 6-8)

Võimalus poliitikas kanda kinnitada tekkis 1960. aastate lõpus, kui seni läänes domineerinud liberalism hakkas alla käima. Töötus ja inflatsioon olid tõusuteel, mitmed riigid olid rahanduskriisis ning oli selge, et keinstlik poliitika enam ei toiminud. Lahendusena hakati esitama neoliberalismi. Rikkamate ühiskonnakihtide ja korporatiivjuhtide toetusel hakkas neoliberalism 1970. aastatel üha rohkem mõjujõudu koguma ning sai eriti mõjukaks Ameerika Ühendriikides ja Suurbritannias, kus neoliberaalseid ideid edendasid mitmed mõttekojad ning omati ka akadeemilist toetust. Lõplikult sai neoliberalism domineerivaks 1980. aastate alguses Thatcheri ja Reagani võimuletulekuga vastavalt Ühendkuningriigis ja Ameerika Ühendriikides (Harvey 2007: 12-13, 20-23). Neoliberaalne liikumine saavutas alates 1970. aastatest mitmeid poliitilisi võite, mille tulemuseks oli paradigma, mis levis üle kogu maailma. Neoliberaalse projekti edu üheks tunnistuseks on võimetus jõuda uuele poliitilisele lahendusele või uue majandusliku paradigmani, hoolimata seda 2007. aasta kriisi järel tabanud kriitikast (Davies 2014: 2-3).

1.2 Teooria

Neoliberalismi näol on eelkõige tegu poliitökonoomilise ideoloogiaga, mille järgi saab inimlikku heaolu kõige paremini tagada individuaalsete ettevõtlike vabaduste ja oskuste suurendamisega institutsioonilises raamistikus, mida iseloomustavad tugevad eraomandiõigused, vaba turg ja vabakaubandus (Harvey 2007: 2). Põhirõhk on neoliberaalses ideoloogias asetatud indiviidi vabadusele, vabale turule, hinnasüsteemile, konkurentsile ning deregulatsioonile (Jones 2012: 131-132). Need kuuluvad neoliberaalse teooria üldisemate osade alla, mis käesolevas töös on selguse mõttes jagatud turu, riigi ja indiviidi alapeatükkidesse, kuna tegu on neoliberaalse ideoloogia alusideedega.

1.2.1. Turg

Neoliberaalset ideaali ennast reguleerivast turust, kui peamisest vahendist, mis aitab indiviidil jõukuse poole püüelda, on üritatud siduda 18. sajandi klassikalise majandusteooriaga, mille esindajad - nagu Adam Smith ja David Ricardo - seisid vastu valitsevale merkantilistlikule majanduspoliitikale ning jutlustasid vaba turu voorustest. Turu hinnasüsteemi ülemuslikkus seisneb neoliberaalide järgi selles, et kasumisüsteemis on ettevõtted ja nende juhid tarbijate ees paratamatult vastutavad. Bürokraatlik juhtimine on aga vastupidine ja ilma vastutusest ning loob oma sisemisi impulsse, millel pole seost rahva tõeliste soovide ja vajadustega. Samuti motiveerib kasumi poole püüdlemine uuendusi, mida bürokraatlik juhtimine ei soodusta. (*Ibid*: 51, 54) Lisaks käsitletakse turgu täiusliku infokogumina, mis omades täiuslikku infot (kogu olemasolevat infot) reguleerib „nähtamatu käena“ vastavalt ka tootmist ja tarbimist.

Neoliberaalne teooria peab poliitilist ja majanduslikku valdkonda suuresti eraldiseisvateks ning viimast neist olulisimaks, kuna see toimib kõige paremini ilma poliitilise valdkonna sekkumiseta (Steger; Roy 2010: 2-3). Majandusvaldkonna olulisuse tõttu väärtustab neoliberalism turumehhanismi kui omaette eetikat, mis on võimeline juhtima kõiki inimtegevusi ja asendama kõiki seniseid eetilisi tõekspidamisi. See rõhutab ka lepinguliste suhete olulisust töökohal. Samuti väidab neoliberaalne teooria, et sotsiaalset heaolu suurendatakse maksimeerides turutehingute ulatust ja sagedust, ning seetõttu üritatakse kogu inimelu turule allutada (Harvey 2007: 3).

Vaba turgu nähakse ka vabaduste kaitsjana. Milton Friedman märgib selle kohta järgnevat: „Toetudes majanduslikes ja muudes tegevustes vabatahtlikule koostööle ja eraettevõtlusele kindlustame, et erasektor toimib kontrollivahendina valitsussektori võimu üle ning on efektiivseks kaitseks sõnavabadusele, religioonivabadusele ja mõttevabadusele“ (Friedman 2002: 3). Seega on neoliberaalse teooria üks peamisi rõhuasetusi vabal turul, mis kaitseb indiviidi vabadusi. Seejuures nähakse vaba turu poolt loodavat konkurentsi vahendina vabaduste kaitseks. Konkurents tööandjate vahel kaitseks töötajaid eksploateerimise eest, konkurents ettevõtjate vahel kaitseks omakorda tarbijaid ning konkurents tarbijate vahel kaitseks ettevõtjaid. Riigi ülesandeks on sellises ühiskonnas konkurentstile soodsate tingimuste loomine ja monopolide vältimine (Jones 2012: 97-98). Vaba turg võimaldab ka tarbijatele suuremat vabadust: kuna väliskaubanduse kontrollid mõjutavad ka sisekaubandust, on tollimaksud ja impordipiirangud kahjulikud, vähendades tarbijate vabadust kaupade vahel valida, ning nende kaotamine on tarbijatele kasulik (Friedman 1990: 39-40).

Rahvusvahelisel tasandil on neoliberaalseid ideid levitatud globaliseerumise nime all ning Washingtoni Konsensuse näol on selle põhipunktid järgnevalt kokku võetud: (1) fiskaaldistsipliini tagamine ja eelarve defitsiidi kärpimine; (2) avaliku sektori kulude vähendamine, eriti sõjaväele ja avalikule haldusele; (3) maksureform eesmärgiga luua laiaulatusliku aluse ja efektiivse jõustamisega süsteem; (4) rahanduse liberaliseerimine nii, et intressimäärad on määratud turu poolt; (5) konkureerivad vahetuskursid soodustamaks ekspordist tulenevat kasvu; (6) kaubanduse liberaliseerimine koos impordi litsentseerimise kaotamise ja tollide vähendamisega; (7) otseste välisinvesteeringute soodustamine; (8) riigiettevõtete erastamine, mis viib efektiivsele juhtimisele ja suurenevale tootlikusele; (9) majanduse dereguleerimine; ning (10) omandiõiguste kaitse. Alates 1990. aastatest on sellest saanud üleilmne raamistik „õigele“ majanduslikule arengule ning nii IMF kui ka Maailmapank nõuavad laenu saamiseks nende tingimuste täitmist. Nende ettekirjutuste järgimise tulemuseks peaks olema globaalse vaba turu teke, mis on võimeline terveid regioone vaesusest välja tooma (Steger; Roy 2010: 19-20, 53). Kuid nagu järgmises peatükis näeme, ei ole see sugugi nii ühene.

1.2.2 Riik

Neoliberaalses teoorias on riigi rolliks luua ja säilitada vaba turu jaoks vajalikku institutsionaalset raamistikku ning tagada ka sõjalised, kaitse, politsei ja legaalsed struktuurid ning funktsioonid, mida on samuti vaja eraomandi õiguste säilitamiseks ja turu normaalseks toimimiseks. Riigi sekkumine turgu peab olema minimaalne, sest riik ei ole võimeline turgu haldama. Seetõttu on neoliberaalid vastu riiklikule planeerimisele. Riiklikud otsused on nende järgi paratamatult kallutatud vastavalt huvigruppide tugevusele. Samuti on riiklikud otsused valed, sest riigi informatsioon ei ole niivõrd hea, kui turu poolt loodu (Harvey 2007: 2, 21). Riigipoolset majanduse koordineerimist ei peeta vajalikuks ka seetõttu, et vaba turg viib erinevate osapoolte huvid harmooniasse, kuna vabal turul toimuvad tehingud üksnes siis, kui need on kõigile osapooltele kasulikud. Riiklik kontroll majanduse üle viib aga indiviidide poliitilisele allasurutusele ja madalale elustandardile, vähendades nende kontrolli omaenda saatuse üle. Kui sellega kaasnebki riiklik õitseng, siis see toimub üksnes privilegeeritud klasside hüvanguks (Friedman 1990: 51-55).

Riigi rolli vähendamine majanduses on tingitud ka riigi poolt tekkivast ohust vabadusele. Ühelt poolt on riik vajalik meie vabaduse säilitamiseks, kuid koondades võimu poliitikute kätte on see vabadusele ka ohuks. Isegi kui seda võimu omavad inimesed oleksid esmalt voruslikud ja ei korrumpeeruks, meelitab ja kujundab säärane võim teist masti inimesi (Friedman 2002: 2). Riiklik sekkumine majandusse, ehk indiviidide majandusliku vabaduse piiramine vähendab Friedmani järgi ka trüki- ja sõnavabadust. Seda seetõttu, et valitsuse järelevalve loob olukorra, kus riigiametnikel on võimalik oma positsiooni kuritarvitades ettevõtjaid survestada. Samuti vähendavad riiklikult kehtestatud reeglid ja regulatsioonid majanduslikku vabadust, takistades näiteks indiviidil ilma kutsetunnistust omamata arstina töötada (Friedman 1990: 66-67). Vaba turg aga, nagu juba mainitud, takistab neoliberaalse teooria järgi sellist võimu koondumist valitsuse kätte.

Seetõttu eelistab neoliberaalne riik tugevaid indiviidi omandiõigusi, seaduste võimu ja vabalt toimivate turgude ning kaubanduse institutsioone. Neid institutsionaalseid külgi peetakse esmatähtsaks tagamaks indiviidi vabadusi. Seaduslik raamistik koosneb juriidiliste isikute poolt vabalt koostatud lepingulistest kohustustest turul. Kaitsma peab lepingute pühadust ning indiviidi õigust tegevusvabadusele, väljendusvabadusele ja valikuvabadusele. Seda peab riik tegema oma vägivalla monopoli abil. Fundamentaalselt

heana nähakse ka äriabadust ja korporatiivseid vabadusi, mis selles institutsionaalses raamistikus toimivad. (Harvey 2007: 64)

1.2.3 Indiviidi vabadus

Nagu eelnevast lähtub, on indiviidi vabadused neoliberaalses teoorias olulisel kohal. Neoliberaalses teoorias on globaalne isereguleeriv vaba turg paratamatult seotud demokraatia ja indiviidi valikuga ning majanduslikke ja poliitilisi vabadusi nähakse omavahel seotuna. Seejuures rõhutavad neoliberaalid turgude olulisust poliitika üle väites, et demokraatia kehtestamine sõltub vabaturu majandusest, mitte vastupidi (Steger; Roy 2010: 54). Friedmani sõnul käib majanduslik vabadus käsikäes poliitiliste ja tsiviilvabadustega, mis on viinud õitsenguni. Konkureeriv kapitalism ja vabadus on olnud lahutamatud (Friedman 2002: Ix). Seejuures ei piisa üksnes tsiviil- ja poliitilistest vabadustest, neoliberaalide jaoks on olulisimaks indiviidi vabadus osta ja müüa turul mida ta tahab (Jones 2012: 69-70). Teised käsitlused vabadusest jäetakse kõrvale, nagu ka käsitlused vabaduse vajalikest tingimustest (näiteks arusaam, mille järgi on vabaduseks vaja majanduslikku heaolu). Ainus õige vabadus on neoliberalismi jaoks majanduslik vabadus – vabadus toimida turul omatahtsi, mida nähakse ka teiste vabaduste alusena.

Poliitiliste vabaduste osas peab mainima, et neoliberaalsed teoreetikud on mõneti kahtlustavad ka demokraatia suhtes. Enamuse valitsust nähakse ohuna indiviidi õigustele ja põhiseaduslikele vabadustele. Demokraatiat nähakse luksusena, mis on võimalik üksnes suhteliselt jõukas ühiskonnas tugeva keskklassi olemasolul. Seetõttu eelistavad neoliberaalid ekspertide ja eliidi valitsemist. Ka oluliste institutsioonide, nagu keskpanga, eemaldamine demokraatliku kontrolli alt on nende agendas (Harvey 2007: 66).

2. NEOLIBERALISM PRAKTIKAS

Eelmine peatükk näitas, et neoliberaalsele majandusteooriale on omased usk ennast reguleerivasse turgu, riigi rolli vähendamisse, turu poolt loodavasse indiviidi vabadusse ja ekspertide võimu. Praktikas rakendatuna avaldub see poliitika kogumina, mida iseloomustavad majanduse dereguleerimine, kaubanduse ja tööstuse liberaliseerimine, erastamised, maksuvabastused ettevõtjatele ja kõrgema sissetulekuga elanikkonnale, sotsiaalteenuste ja toimetulekuprogrammide vähendamine, välisinvestorite maksuvabastused, kommertslinnakute loomine, ametiühingute vastu võitlemine, finants- ja kapitalivoogude kontrolli kaotamine, regionaalne ja globaalne majanduse integreerimine ning uute poliitiliste institutsioonide, mõttekodade ja praktikate loomine neoliberaalse paradigma taastootmiseks (Steger; Roy 2010:, 14). Oluliseks osaks on ka eraomandi seaduste täiustamine, mille ebamäärasust peetakse peamiseks takistuseks majanduslikule arengule ja heaolu kasvule. Samuti üritatakse suurendada konkurentsi, sest konkurentsi nähakse peamise vooresena nii indiviidide, kui ka ettevõtete vahel. Ka rahvusvahelist konkurentsi peetakse kasulikuks, sest see suurendab väidetavalt efektiivsust ja tootlikkust, vähendab hindu ja seega kontrollib ka inflatsiooni (Harvey 2007: 65-66). Tulemuseks lubatakse indiviidi vabaduste ja heaolu suurenemist. Järgnev peatükk vaatab neoliberalismi rakendamist reaalses poliitikas ja sellega kaasnevaid tagajärgi. Seejuures keskendutakse kolmele üldisemale osale: neoliberaalse korra kehtestamisele, rakendatavale poliitikale heaolu ja vabaduse osas, ning sotsiaalsele ja majanduslikule ebavõrdsusele.

2.1. Neoliberaalse korra kehtestamine: retoorika, lubadused, riigipöörded ja finantsorganisatsioonid

Neoliberaalse korra kehtestamine ei ole olnud täiesti demokraatlik. Erinevates riikides on see toimunud eri moel, kuid neile kõigile on olnud ühine kas sotsiaalsete või majanduslike kriiside kasutamine neoliberaalse suuna kehtestamiseks poliitikas. Kriisid on võimaldanud pakkuda neoliberalismi lahendusena ja päästerõngana, millega rahva enamus normaalselt ei nõustuks. Naomi Klein on seda nimetanud šokiteraapiaks, ehk kriiside kasutamiseks neoliberaalse agenda pealesurumiseks ajal, mil rahva tähelepanu on tol hetkel suuremana tunduvatel probleemidel. Ka Friedman ise ei pidanud võimalikuks

neoliberalismi kehtestamist demokraatlikult teel, vaid pidas oluliseks kriiside nägemist võimalustena neoliberaalse poliitika levitamiseks (Friedman 2002: xiv). Neoliberalismi kehtestamine pidi saavutatama üksnes eliidipoolse muutmise programmiga ning demokraatlikke vahendeid peeti pigem takistavateks. Selle seisukoha olulisust näitab ka Friedmani otsene seotus nii Pinocheti režiimiga, kui ka tema toetus mitmetele teistele totalitaarsetele režiimidele. (Stiglitz 2002: 135)

2.1.1 Siseriiklik kehtestamine

Neoliberaalse poliitilise suuna kehtestamine toimus demokraatlikes lääneriikides 1970. ja 1980. aastate kriiside ajal. Pikaajalise demokraatliku traditsiooniga lääneriikides oli neoliberalismi võiduks vaja piisavalt suurt poliitilist toetust ning kriisid pakkusid selle saavutamiseks parima võimaluse: neoliberalismi esitati kui imeravimit kõigi majanduslike ja sotsiaalsete probleemide lahendamiseks. Ameerika Ühendriigid ja Ühendkuningriik vastavalt Ronald Reagani ja Margaret Thatcheri valitsusajal olid esimesed suuremad lääneriigid, mis Chicago koolkonna neoliberalismi järgima hakkasid. Kui Ühendkuningriigis toimus neoliberaalse programmi kehtestamine streikide ja sisemise vastuseisu taustal, siis Ameerika Ühendriikides läks see mõneti libedamalt. Seal saavutati poliitiline toetus kultuurilisi ja traditsioonilisi väärtusi, nagu vabadus, rõhutava retoorikaga. Ameeriklaste jaoks on vabadus niivõrd enesestmõistetav idee, et sellele toetudes saab peaaegu kõike õigustada. Poliitilise toetuse saavutamise kanaleid oli mitu: ideoloogilised mõjud ringlesid korporatsioonides, meedias, ning arvukates institutsioonides (nagu ülikoolid, koolid, kirikud ja ametialased ühingud). Samuti oli neoliberaalsete ideede levitamisel majanduseliidil oluline osa. Ameerika Ühendriikides toetasid jõukad korporatsioonid mitmeid mõttekodasid ja instituute, mis tegelesid neoliberaalsete ideede levitamisega. Samuti töötasid need asutused tihedalt koos Reagani valitsusega sobivate majanduseelnõude vastuvõtmisel (Steger; Roy 2010: 23). Seejuures olid mitmed neoliberaalsed mõttekojad ja instituudid, nagu Institute of Economic Affairs ja American Enterprise Institute, arvamusel, et sotsiaalne ja majanduslik ebavõrdsus on sotsiaalsele ja majanduslikule protsessile vajalikuks liikuma panijaks. Sellega seoses ilmnis neoliberalism Ameerika individualismi traditsioonide ja müütidega sarnasena, mistõttu olid

neoliberaalsed ideed Ameerika kontekstis libertarianismi või konservatismi lipu all levinud (Jones 2012: 9).

Oleks neoliberalismi reklaamitud projektina taastamaks eliidi majanduslikku võimu, ei oleks see erilist toetust saanud. Kuid esitades seda programmina indiviidi vabaduste edendamiseks saavutati laialdane toetus (Harvey 2007: 39-40). Kuna tegu oli ajaga, mil ootasid lahendust suuremad probleemid, haaras rahvas päästerõngana heidetud neoliberalsest paradigmast, mis lubas probleemidele lahendust ja õitsengut. Samas aga ei pööratud piisavalt tähelepanu või ei oldud teadlikud neoliberalse poliitika tegelikust sisust, millele laialdase toetuse saamine oleks olnud vaevalt mõeldav. Seetõttu ei saa neoliberalse poliitika võidukäiku nimetada ka täiesti demokraatlikuks. Üheks demokraatia eelduseks on, et kodanikud teevad informeeritud otsuse ja on teadlikud oma valiku võimalikest tagajärgedest. Ameerika Ühendriikide näitel toimus aga vastupidine: neoliberalset agendat esitati äärmiselt üldsõnalisena, keskendudes lubadusele suurendada majanduskasvu ja jõukust. Tugev retoorika võimaldas jätta tähelepanuta neoliberalse teooria rakendamise negatiivsemad aspektid: ametiühingute nõrgestamise, sotsiaaltoetuste vähendamise ja jõukama ühiskonnakihi huvide eelistamise. Seega neoliberalsed reformid omasid vormilt demokraatlikku toetust, kuid sisult oli tegu väheselt ja vääralt informeeritud ning ühiskondlikest probleemidest meeleheitele aetud rahva haaramisega neile tol hetkel esitatud ainsast pääseteest – ehk tegu oli šokiteraapiaga, nagu seda nimetas Naomi Klein.

Kuid enamik üleminekuid neoliberalsele poliitikale pole toimunud nii vägivallatult. Arengumaade üleminekus neoliberalsele agendale mängisid 1970. ja 1980. aastatel olulist rolli sõjalised riigipöörded, mis paljudel juhtudel olid lääneriikide toetatud (eesotsas Ameerika Ühendriikidega). Esimene katse riiklikul tasandil neoliberalset teooriat rakendada toimus Tšiilis ja sai alguse kindral Augusto Pinocheti riigipöördega 1973. aastal. Ameerika Ühendriikide toetusel ja Kesklüureagentuuri (CIA) otsesel kaasabil toimunud riigipöördega kukutati Salvador Allende demokraatlikult valitud valitsus, mille sotsialistlik poliitika oli vastukarva nii Ameerika Ühendriikidele kui ka Tšiili jõukamale ühiskonnakihi. Riigipöörde järel sai Tšiili majandust juhtivaks suuniseks Ameerika Ühendriikides õppinud majandusteadlaste, niinimetatud Chicago Poiste, koostatud mahukas juhend neoliberalse majanduse loomiseks. (*Ibid*: 7-8). Sarnaselt läks ka Argentiinas, Brasiilias Ghanas ja mujal (Steger; Roy 2010: 98-115).

Siinkohal tekib küsimus, kas sellised riigipöörded on põhjustatud neoliberaalsest ideoloogiast või Ameerika Ühendriikide (kui neoliberaalse agenda peamise globaalse eestvedaja) välispoliitikast. Lihtsat vastust sellele küsimusele ei ole ja mõlemad seisukohad on õigustatud. Kuid autor kaldub siinkohal pidama riigipöörete põhjuseks nii neoliberaalset ideoloogiat kui ka Ameerika Ühendriikide välispoliitikat. Kuna siseriiklikult omasid neoliberaalsed ideed arengumaades üksnes jõukama ühiskonnakihi toetust, oli neoliberaalse suuna kehtestamine demokraatlikul teel võimatu. Sotsialistlike ideede küüsis olevad arengumaad aga häirisid omakorda Ameerika Ühendriike, nii poliitilistel kui ka majanduslikel põhjustel. Kuna neoliberaalne vaba turg arengumaades oli Ameerika Ühendriikide (ja ka teiste lääneriikide) ettevõtjatele ilmselgelt kasulikum, kui proteksionistlik majanduspoliitika ja sotsialistlikud reformid, on mõistetav ka riigipöörete toetamine. Seega tekkis riigipöörete näol olukord, kus USA välispoliitilised huvid ja kohaliku majanduseliidi huvid kattusid ning toimisid koos.

Siiski oleks väär väita, nagu oleks üheks neoliberaalse poliitika rakendamise osaks paratamatult demokraatliku korra kaotamine. Ladina-Ameerika kogemus näitab, et majanduse liberaliseerimine neoliberaalsete reformide läbi avas riigid üha enam väliskapitalile, mis suurendas välismaist mõju sisepoliitikas demokraatia säilitamisele ja sellele aitas kaasa ka rahvusvaheliste organisatsioonide mõju. Seeläbi säilis ja taastus paljudes Ladina-Ameerika riikides demokraatia vähemalt vormiliselt, kuna välispoliitiline mõju oli demokraatiale soosiv. Küll aga kaotas demokraatia oma sisulise poole ja kvaliteedi, muutudes pelgalt protseduuri täitmiseks. Demokraatlikult valitud valitsustel puudus tegevusvabadus majanduspoliitikas, olles sõltuvad välisettevõtetest ja rahvusvahelistest organisatsioonidest. Sõltuvus suurettevõtete toetusest viis ka olukorrani, kus valitsused pidid paratamatult eelistama ettevõtete huve valijate huvidele. Seetõttu muutus poliitika suuresti populistlikuks ning valimiste eel antud lubaduste täitmine ei olnud tihti eesmärgiks. Lisaks vähenesid ka kodanikualgatus ja kodanikuühingute osakaal. Tulemuseks oli elanikkonna pettumus poliitilises süsteemis ja suurettevõtete nägemine sama suure võimuga, kui on demokraatlikult valitud valitsusel. (Weyland 2004: 137-147)

2.1.2. Rahvusvaheline Valuutafond ja globaliseerumine

Ilmselt levinuim neoliberaalse korra kehtestamise viis ei ole niivõrd seotud siseriikliku poliitikaga, kui neoliberaalse globaliseerumisega, mille eestvedajaks on olnud Ameerika Ühendriigid ja suuresti Ühendriikide poliitikat ellu viivad globaalsed finantsinstitutsioonid Maailmapank ja Rahvusvaheline Valuutafond (edaspidi IMF). 1980. aastatel hakkas IMF oma finantsabi siduma struktuursete muudatuste programmiga, samal ajal hakkas ka Maailmapank senise üksnes projektide tarbeks laenamise asemel andma ka laiaulatuslikku toetust struktuurilise korrigeerimise laenudena, kuid tegi seda üksnes juhul, kui IMF andis oma nõusoleku, millega käisid kaasas IMF-i tingimused sihtriigi jaoks. Kuna IMF loodi kriisidele keskendumiseks ning äsja koloniaalikest pääsenud arengumaad olid alaliselt abi vajamas, sai IMF enamiku arengumaade elu igapäevaseks osaks. (Stiglitz 2002: 14; Steger; Roy 2010: 98)

Struktuuriliste muudatuste kavad kerkisid esile ideoloogilises raamistikus toimunud muutustest ajendatult. 1980. aastatel hakkasid neoliberaalsed väitma, et arengus maha jäänud riigid on seda kehva poliitika rakendamise tõttu. Need ideed imbusid kiirelt IMF-i ja Maailmapanga teoreetilisse raamistikku. Väideti, et kõik valitsuse kontrolli vormid majanduses kahjustavad kaubanduse ja finantssektori avatust, mille tulemuseks on negatiivsed tagajärjed eraettevõtlusele ja majanduskasvule (Eagelton-Pierce 2016: 43-44). Senine keinstlik suund, mis keskendus turgude kokkukukkumisele ja valitsuse rollile tööde loomisel, asendati vaba turu ideaaliga, mis moodustas Washingtoni Konsensuse – konsensuse IMF-i, Maailmapanga ja USA rahandusministeeriumi vahel „õigete“ poliitikate osas arengumaadele. Mitmed konsensuse ideed arendati välja vastusena Ladina-Ameerika probleemidele ja hiljem hakati neid pidama lahendusteks kogu maailmas. Paljudel juhtudel ei olnud Washingtoni Konsensuse poliitika kohased riikidele, mis olid varajases arengustaadiumis või üleminekustaadiumis (Stiglitz 2002: 16-17). Endise Maailmapanga peaökonomisti Joseph Stiglitzi väitel tegid struktuursete muudatuste programmid majandusliku stabiilsuse edendamise asemel vastupidist ning tulemuseks olid nälg ja rahunud mitmetes riikides. Juhtudel, kui struktuursed muudatused suutsid välja võluda mõningase majanduskasvu, said sellest ebaproportsionaalselt palju kasu jõukamad ühiskonnakihid, samas kui vaesemad kannatasid kohati isegi senisest rängema vaesuse all (*Ibid*: xiv).

Heaks näiteks struktuursete muudatuste tagajärgedest on 1990. aastate Venemaa. Venemaal said reformid alguse peale seda, kui Jeltsin sai nende läbiviimiseks aastaks sisuliselt diktaatori võimu. Kuna reformid ei andnud oodatud tulemusi soovis Jeltsin nende jätkamiseks ajapikendust, kuid parlament ei olnud sellega nõus. Tulemuseks oli võimuhaaramine, mis sai Lääne toetuse, kuna seda tehti üllal eesmärgil – (turu) vabaduse nimel (Klein 2007: 222-231). IMF-i poolt soovitatud kuid ebaõnnestunud „šokiteraapia“ radikaalsetele reformidele järgnes majanduse madalseis. Puudulike seaduste ja vähese järelevalve tagajärjel lokkas korruptsioon, mille tagajärjel omandasid oligarhid erastamise käigus märkimisväärse rikkuse. Selle tulemusena jaotus varandus Venemaal üha ebavõrdsemalt. Kui 1989. aastal elas 2% venelasi vaesuses siis 1998. aastaks oli vaeste osakaal juba 23,8%. Lõpptulemusena ei suutnud IMF-i reformikava omada mingit positiivset mõju Venemaa majanduskasvule, küll aga mõjutati äärmiselt negatiivselt sotsiaalset heaolu (Stiglitz 2002: 142-157).

2.1.3 Neokolonialism

Ühe globaliseerumisega kaasneva nähtusena tuuakse välja ka neokolonialismi. Neokolonialismi sisuks on see, et sellele allutatud riik on teoorias iseseisev ja omab kõiki rahvusvahelise suveräänsuse tunnuseid, kuid tegelikkuses on selle riigi majandussüsteem ja seeläbi ka poliitika väljapoolt juhitud (Eagelton-Pierce 2016: 174). Neoliberaalse globaliseerumise eestkõnelejatele on globaliseerumine progress, mille arengumaad peavad omaks võtma, kui nad tahavad kasvada ja efektiivselt vaesuse vastu võidelda. Kuid paljudes arengumaades ei ole globaliseerumine toonud lubatud majanduslikke kasusid ja on olnud kasulik peamiselt välisettevõtetele. Suurenev lõhe rikaste ja vaeste vahel on jätnud üha enam Kolmanda Maailma elanikest äärmisesse vaesusesse. Hoolimata lubadustest vaesuse vähenemiseks, on vaesuses elavate inimeste hulk suurenenud, samal ajal, kui maailma aastane keskmine sissetulek on 2,5% võrra suurenenud (Stiglitz 2002: 5). Seetõttu on Maailmapanga ja eriti IMF-i poolt peale surutud struktuursete muudatuste programme nimetatud ka neokolonialismiks. Selle põhjuseks on, et IMF-il pole soovi kuulata oma „klientide“ arvamust arengustrateegia või fiskaalpoliitika teemadel ning reformidest saavad enim kasu välisettevõtted. Väga tihti meenutab IMF-i lähenemine koloniaalvalitsejate oma. Kuigi IMF väidab, et ta ei dikteeri kunagi tingimusi, vaid räägib

alati laenutingimused riigiga läbi, on need läbirääkimised ühepoolsed (Stiglitz 2002: 40-42).

Lisaks IMF-i otsesele sekkumisele abi saavate riikide sisepoliitikasse on probleemne ka see, et struktuursete muudatuste programm edendab eelkõige suurettevõtete huve, seejuures eriti märkimisväärselt Lääne ettevõtete huve, mis arengumaade perspektiivist vaadates on välisettevõtted. Ühelt poolt on läänერიigid, nii rahvusvaheliste organisatsioonide kui ka kaubanduslepingute kaudu, peale surunud kaubanduse liberaliseerimist toodetele, mida nad ise eksportisid, kuid teisalt jätkanud samal ajal omaenda majandusalade kaitsmist, mida konkurents arengumaadest võiks ohustada (*Ibid*: 60). Ladina-Ameerikas toimunu ilmestab seda hästi. Näiteks 1972-1976. aastatel said Argentiinas neoliberaalsetest reformidest enim kasu välisettevõtted, nagu Ford Motor Company ja Fiat. Reformide tulemusel tekkis võimalus kohaliku turu üleujutamiseks odavate importtoodetega, väiksemate palkade maksmiseks, töötajate heaolu vähendamiseks ja ilma regulatsioonideta kasumi kodumaale saatmiseks. Seejuures olid väliskorporatsioonid tihti seotud ka autoritaarsete valitsuste terrorikampaaniaga. 1969. aastate Brasiilias, kui oli hunta üks verisemaid perioode, rahastasid välisettevõtted nagu General Motors ja Ford seadustevälist politseijõudu OBAN, mis ei olnud piiratud seaduste poolt ja oli kuulus oma sadismi ja julmuse poolest. Samuti kasutasid hargmaised ettevõtted nagu Ford valitsuse abi ametiühingute vägivaldseks laialiajamiseks (Klein 2007: 107-108).

Globaliseerumise kriitikud on läänერიike süüdistanud silmakirjalikkuses ja neil on õigus. Läänერიigid on surunud vaestele riikidele peale kaubandustõkete kõrvaldamist, kuid hoidnud alal omaenda tõkked, takistades arengumaadel põllumajandustoodete eksporti ja võttes neilt seeläbi äärmiselt vajaliku kaubandustulu. USA on selles üks peamisi näiteid. Lisaks antakse lääne ettevõtetele subside (Stiglitz 2002: 6-7). Uruguai ringi lepetega karmistatud intellektuaalse omandi seadused raskendavad samuti arengumaade olukorda. USA ja teiste läänერიikide ravimifirmad saavad nüüd peatada India ja Brasiilia ravimiettevõtteid „varastamast“ nende intellektuaalset omandit, samal ajal kui need arengumaade ravimifirmad tegid ravimeid oma kodanikele kättesaadavaks märkimisväärselt odavamalt sellest hinnast, millega neid müüakse lääne ettevõtete poolt. Tulemuseks ennustati ravimifirmade kasumi suurenemist, mis peaks neid innustama kulutama rohkem innovatsioonile. Tegelikult ei olnud kasumi suurenemine märkimisväärne, sest kohalikud ei saanud neid ravimeid enam endale lubada. Teisalt aga määrati tuhanded inimesed surema, kuna arengumaade valitsused ja inividid ei suutnud

enam ravimite eest tasuda (Stiglitz 2002: 8). Seetõttu ei ole arengumaadel põhjust neoliberaalide edendavat vaba turu kapitalismi positiivsena näha.

Struktuursete muudatuste programmi rakendamisel tekkinud negatiivseid tagajärgi eirati või peeti vähetähtsaks. IMF-i teooria oli, et võttes praegu kibeda ravimi, läheb kõik tulevikus palju paremaks, kuid tegelikkuses seda ei juhtunud. Reaalselt toimis loogika, et mida suurem on tänane allakäik, seda väiksem on tuleviku sissetulek (Stiglitz 2002: 122). Samuti on probleemiks IMF-i programmi põhjenduste tõendus. Ei ole tõendeid, et mahajäänud majanduste kiire järgi jõudmine oleks põhjustatud rikaste riikide investeringute poolt. Pigem vastupidi, soodne tulemus on tõenäolisem, kui riik ise investeerib kodumaale (Piketty 2014: 72).

2.2 Neoliberalismi majanduslikud tagajärjed

Nii siseriiklikul teel võimule saanud neoliberaalsel poliitikal kui ka rahvusvaheliste organisatsioonide poolt peale surutud neoliberaalsetel reformidel on olnud üpris sarnased tagajärjed. Eriti märkimisväärselt on suurenenud sotsiaalsed probleemid, nagu kasvav vaeste osakaal, suurenev ebavõrdsus ja nendega kaasnev sotsiaalse heaolu vähenemine vaesema ühiskonnakihi seas. Samal ajal on neoliberaalne poliitika avaldanud mõju ka riigi valitsemisviisile ja poliitilistele vabadustele. Järgnevalt vaadatakse neoliberaalse poliitika tagajärgi sotsiaalsete probleemide, ebavõrdsuse kasvu, riigi valitsemise ja poliitiliste vabaduste perspektiivist.

2.2.1 Sotsiaalsed probleemid

Washingtoni konsensuse kolmeks keskseks ideeks olid eelarve kasinus, erastamine ja turu liberaliseerimine. Probleemiks sai, et mitmed neist poliitikatest muutusid ise eesmärkideks, mitte ei olnud enam pelgalt lahendused probleemidele. Selle tulemusena suruti neid peale liialt kiiresti ja liiga kaugeleulatuvalt. Tulemused olid soovitud vastupidised. Neoliberaalid eeldasid, et turud kerkivad kiirelt kõikide vajaduste rahuldamiseks, samas kui tegelikkuses on mitmed valitsuse ettevõtted tekkinud, kuna turg on ebaõnnestunud teatud teenuste pakkumisel. Näide sellisest olukorrast tuleb 1990. aastate Marokost. Valitsusväline organisatsioon julgustas Maroko külaelanikke tegelema

kanade pidamisega, millega külanaised saanuks tegeleda oma traditsioonilisi rolle täites. Algselt said naised oma seitsme päeva vanused tibud valitsuselt, kuid peagi kukkus see uus ettevõtmine kokku. Valitsus oli saanud IMF-ilt juhised, et tibude müümisega peaks tegelema erasektor. Eeldati, et erasektor täidab koheselt tühimiku ning kuigi nii juhtuski, siis erasektori müüja keeldus andmast tibudele garantiid (noorte tibude hukkumismäär on kõrge) ja tibude ostmine muutus kohalikele liialt riskantseks (Stiglitz 2002: 53-55). Olukorras, kus puudub kohalik kapital ja vajalikud oskused, ei ole turu kiire teke lihtsalt võimalik. Samuti ei ole erasektori ettevõtjad huvitatud sotsiaalmajanduslikku arengusse panustamisest, vaid lähtutakse üksnes kasumiprintsiibist. Nagu äsjatoodud Maroko näitest lähtub, suudavad riiklikud ettevõtted sotsiaalmajanduslikule arengule teatud oludes eraettevõtlusest märksa paremini kaasa aidata.

Üheks neoliberalsete reformidega kaasnevaks sotsiaalseks probleemiks on kasvav korruptsioon. IMF väidab, et riigiettevõtted tuleb erastada kiirelt ja et probleemidega võib tegeleda hiljem. Samas kui kiire erastamine annab tekkinud monopolidele eelise, mida saab kasutada hilisemaks poliitika mõjutamiseks, mõjutades nõnda loomisel olevaid regulatsioone. Kiire erastamise probleemiks on ka riigiametnike korruptsioon, näiteks Venemaal. Samuti on erastamist kritiseeritud ka seetõttu, et see kaldub pigem töökohti kaotama, kui juurde tekitama. Viies inimesed madala produktiivsusega töölt riigiettevõtetest töötusesse, ei suurendata riigi sissetulekut. Erastamine peab olema osa suuremast programmist, mille eesmärgiks on töökohti luua. (*Ibid*: 56-58)

Ka liialt kiire kaubanduse liberaliseerimisega on kaasnenud negatiivsed tagajärjed. Kaubanduse liberaliseerimine peaks suurendama riigi sissetulekut, sundides ressursse liikuma vähem produktiivsetelt aladelt produktiivsematele. Kuid viies ressursside kasutamise madala produktiivsusega alalt null-produktiivsusele ei tule riigile mingit kasu ning just see on väga tihti juhutnud IMF-i programmide all. Uute töökohtade loomine ei toimu nii kiirelt, kui IMF usub, sest arengumaades puudub selleks piisav ettevõtlikkus (haridus) ja kapital (finantseerimine). Seetõttu on IMF-i poolt peale surutud liberaalsed reformid mitmetes riikides olukorra hullemaks teinud. (*Ibid*: 59)

Selliste tagajärgede tekkimine ei ole üllatav, kui võtta arvesse IMF-i programmi fookust. IMF-i agendas on stabiliseerimine, töökohtade loomine, maksustamine ja selle tagajärjed, samas kui maareformi ei ole. On raha pankade väljaaitamiseks, aga mitte hariduse ja tervishoiu jaoks, rääkimata IMF-i programmi tagajärjel töö kaotanute aitamisest (*Ibid*: 80-81). Keskendudes üksnes majanduslikele näitajatele, on liberaalne

programm sunnitud paratamatult eelkõige ühiskonna jõukama osa huvide edendamisele, kuna ettevõtete omanikena saavad nad tahes-tahtmata kasu eraettevõtlust soosivatest reformidest.

Samas ei saa aga väita, et neoliberaalsete reformidega pole kaasnenud mingeid positiivseid tagajärgi. Ladina-Ameerikas viisid neoliberaalsed reformid tõepoolest inflatsiooni vähenemisele nagu lubati. Kuid teised neoliberaalsete reformidega kaasnevad tagajärjed varjutavad selle positiivseid tulemusi. Nõnda on vaesuse osakaal neoliberaalseid reforme läbi viinud riikides jäänud endiselt kõrgeks ja demokraatia kvaliteet ei ole edenenud. Üleüldse ei ole progress majanduskasvu, stabiilsuse, vaesuse ja demokraatia osas eriti julgustav. Neoliberaalsete reformide toetajad selgitavad seda vähese pühendumusega reformide läbiviimisele, kuid Ladina-Ameerika riikide analüüsimine näitab, et suurem liberaliseerimise määr ja radikaalsem neoliberaalsete reformide läbiviimine on kaasa toonud kõrgema ebavõrdsuse ja vaesuse määra. Seetõttu võib ka öelda, et neoliberaalne väide, nagu neoliberaalsete reformidega kaasnevast majanduskasvust jõuaks midagi ka vaestele, ei vasta reaalsusele. (Huber; Solt 2004: 150-152, 155-156)

2.2.2. Ebavõrdsuse kasv

Neoliberaalses majandusideoloogias on olulisel kohal lubadus (ja ühtlasi ka uskumus), et lõppude lõpuks saavad ka vaesed majanduskasvust mingit kasu. Tegelikkuses on aga vastupidi. Neoliberaalsete reformide järel toimunud majanduskasvust on vaesed saanud vähe kasu, samas kui rikkam kümnendik rahvastikust on märgatavalt rikastunud (Stiglitz 2002: 78, 86). Samas ei pidanud Milton Friedman ebavõrdsust vabaturu kapitalismiga kaasnevaks nähtuseks, väites, et:

möödunud sajandil tekkis müüt, et vabaturu kapitalism - võimaluste võrdsus, nagu meie seda mõistet tõlgendame - suurendas sääraseid ebavõrdsusi, et see on süsteem, milles rikkad eksploateerivad vaeseid. Miski ei saaks olla tõest kaugemal. Kus iganes vabal turul on lastud toimida, kus iganes midagigi võimaluste võrdsuse taolist on eksisteerinud, on tavaline inimene olnud võimeline saavutama elatustaset, millest ta varem unistadagi ei osanud. Kusagil ei ole erinevus rikaste ja vaeste vahel suurem, kusagil ei ole rikkad rikkamad ja vaesed vaesemad, kui neis ühiskondades, mis ei luba vabal turul toimida. (Friedman 1990: 146)

Neoliberaalse vaba turu reformide ja poliitika tagajärjed osutavad aga vastupidisele. Alates 1970. ja 1980. aastatest, kui liberaalne poliitika hakkas esile kerkima, kiirenes ka ebavõrdsuse kasv, kuid märkimisväärse erinevusega riikide vahel, mis viitab sellele, et institutsioonilised ja poliitilised erinevused mängisid selle juures olulist rolli (Piketty 2014: 237). 1980. aastatest on ebavõrdsus OECD riikides märkimisväärselt suurenenud. Maailma elanikkonna rikkaima ja vaeseima viiendiku sissetulekute vahe oli 1960. aastal kolmkümmend ühele, 1990. aastal kuuskümmend ühele ja 1997. aastal seitskümmend neli ühele. 1998. aastal ületasid maailma kolme suurima miljardäri varad vähim arenenud maade (ja nende 600 miljoni elaniku) SKT kogusumma (Harvey 2007: 34-35). Alates 1980. aastatest omab rikkam kümnendik elanikkonnast taas 45-50% rahvuslikust sissetulekust (30-35% aastatel 1960-1980, 45-50% aastatel 1910-1920) (Piketty 2014: 15,23). Isegi võrdseima rikkuse jaotusega riikides omab rikkam kümnendik umbes 50% kogu rahvuslikust rikkusest, samas kui vaesem pool (50%) elanikkonnast omab vähem kui 5% rahvuslikust rikkusest. Ameerika Ühendriikides on olukord veelgi tõrjutum: rikkaim kümnendik omab 72% Ameerika rikkusest ja vaesem pool üksnes 2% (*Ibid*: 257). Seejuures on märkimisväärne, et liberaalset poliitikat järginud OECD riigid on sissetulekute ebavõrdsuse osas maailmas esimeste seas (OECD 2018).

Ameerika Ühendriikide näide liberaalse poliitika tagajärjedest ebavõrdsusele üks ilmetavamaid. Perioodil 1945-1980 püsis rikkama kümnendiku elanikkonna osa kogu sissetulekust stabiilselt alla 35%. Varasemalt, 1910-1940 püsis see üle 40% ja kohati lähenes 50%-le. Alates 1980. aastatest hakkas rikkama kümnendiku osakaal taas kiirelt tõusma, küündides 2010. aastaks peaaegu 50%-ni. Seejuures võib rikkaima kümnendi osakaalu tõus olla alahinnatud, kuna arvestuses ei ole maksuparadiisidesse peidetav raha. Märkimisväärne on, et suurim kasv sellele sissetulekule tuleb rikkaima 1% elanikkonna arvelt, kelle osakaal rahvuslikust sissetulekust kasvas üheksalt protsendilt 1970. aastatel kahekümnele protsendile 2010. aastaks. (Piketty 2014: 291, 294, 295)

Selline ebavõrdsus sai William Davies'e väitel Ühendriikides ilma vastuseisuta kasvada, kuna ebavõrdsuse vastase kriitika suund muutus 1980. aastate lõpus: kui senini kritiseeriti ebavõrdsust ennast, siis nüüd langes kriitika alla domineerimine – ehk majanduslik ebavõrdsus oli sallitav, kuid üksnes eeldusel, et see on meritokraatlik ja lubab sotsiaalset mobiilsust. Seejuures on liberaalsetele teoreetikutele ebavõrdsus miskit, mida peab soosima, sest see on märk dünaamilisest ja vabast ühiskonnast. Konkurentsi ja konkurentsivõime retoorika on neoliberalismile keskseks ideeks ning nende kasuks

argumenteerimine on ebavõrdsuse soosimine, sest üheks konkurentsi paratamatuks tulemuseks on ebavõrdne tulem. Ainus lubatud võrdsus on võrdsus seaduste ees tagamaks ausat konkurentsi (Davies 2014: 36-37). Seega üritab kaasaegne meritokraatlik ühiskond, eriti Ameerika Ühendriikides, õigustada majanduslikku domineerimist õigluse, vooruste ja isikuomadustega, rääkimata vaeste ebapiisavast produktiivsusest (Piketty 2014: 416,417).

Oluline on ka märkida, et sissetulekute ebavõrdsus ei ole märkimisväärselt kasvanud riikides, mis pole neoliberaalseid reforme täiel määral omaks võtnud. Näiteks Jaapanis, Prantsusmaal ja Rootsis (*Ibid*: 320). See osutab, et neoliberaalne poliitika avaldab otsest mõju majandusliku ebavõrdsuse suurenemisele.

2.3. Neoliberalismi poliitilised tagajärjed

Neoliberaalse teooria rakendamine on toonud kaasa ka muudatused poliitilises struktuuris. Kuna neoliberaalne teooria näeb riiki üksnes seaduste tagajana, on toimunud mõningane riigi tagasitõmbumine otsesest majandustegevusest, kuid hoolimata neoliberaalse teooria näilisest kahtlustavusest riigi suhtes, ei ole riik ja riiklik sekkumine muutunud märkimisväärselt väiksemaks. Pigem on toimunud vastupidine, riik on suurenenud ja sekkub inimeste ellu üha enamates vormides. See on tingitud majanduslike vabaduste suurendamisest, mille alalhoidmiseks on vaja üha tugevamat riiki ja tagajärjeks on poliitiliste vabaduste vähenemine.

2.3.1 Muutused riigivõimu alustes

Üheks peamiseks neoliberaalse poliitika osaks on üritus asendada poliitiline otsusetegemine majandusliku hindamisega, kaasa arvatud turgude poolt pakutud hindamine. Neoliberaalne kriitika poliitilise otsusetegemise suunas rõhutab poliitilise diskursuse ebakindlust ning kvantitatiivsete majanduslike indikaatorite läbipaistvust ja selgesõnalisust, mille mudeliks on turu hinnasüsteem. Seetõttu püüab neoliberaalne poliitika asendada moraalireegleid teaduslike reeglitega, mille tulemusena normatiivsed küsimused suunatakse ekspertiisi ja metodoloogia sfääri, eirates sotsioökonomilise elu paratamatut normatiivsust (Davies 2014: 3-4, 14). Seeläbi ratsionaliseerib ja demüstifitseerib neoliberalism suveräänset võimu, pakkudes „õigluse,“ „üldise hüve,“ ja

„avaliku huvi“ asemele numbreid ja arvutusi, mis tunduvad ebaõiglaste ja tähtsusetutena poliitilise legitiimsuse seisukohalt, kuna nende õigustuseks puudub mingi kõrgem põhjendus. See justkui nõrgestaks neoliberalismi poliitilist võimu, kuid tegelikkuses on seda suudetud luua ja alal hoida, asendades senise suveräänsuse müüdi vaba turu müüdiga, mis on seeläbi saanud uueks suveräänsuse õigustuseks. Seejuures ei anna riik tingimata oma võimu turule üle, vaid hakkab oma otsuseid, poliitikat ja reegleid õigustama turuloogikaga (Davies 2014: 6, 24-25).

Seetõttu on neoliberaalne riik märkimisväärselt konsekventsialistlik, sest üritab kõiki poliitilisi, seaduslikke ja avalikke tegusid allutada kvantitatiivsele empiirilisele hindamisele. Tehes riigi majanduslikult ratsionaalseks, ei ole riik enam neoliberaalidele ohuks, vaid hoopis võimsaimaks relvaks. Võimu suunavad neoliberaalses riigis nõunikena esinevad „eksperdid“ – tehnokraadid, kes ei ole objektiivsed kõrvaltvaatajad (nagu teadlased) ega eesmärgile suunatud (nagu poliitikud). Nad on eksperdid, kes väidavad, et stabiilne konsensus on võimatu ning sellest hoolimata kinnitavad oma võimekust selle lahkarvamuste segapudru üle valitsemisel. Nad pakuvad hindamistehnikaid, mis võimaldavad kvantifitseerida erinevaid valikuid ja kujutada maailma numbrilises suhtelise väärtuse hierarhias (*Ibid*: 28-30).

Tulemuseks on märkimisväärne muutus valitsemise olemuses. Neoliberalismi kahtlustava suhtumise tõttu demokraatiasse on leitud viis ühendamaks riiklik otsusetegemine kapitali akumulierimise ja klassivõimu võrgustiku dünaamikaga. See avaldub selgelt niinimetatud avaliku ja erasektori partnerluses, mis võib näiteks tähendada äriühingute määravat rolli seadusandluse koostamises, poliitika määramises ning regulatsioonide kehtestamises. Selle tulemusena toodab riik seaduseid ja regulatiivset raamistikku, mis toimib enamjaolt suurettevõtete huvides (Harvey 2007: 76-77). See on viinud erasektori ja riigi ühtesulamiseni, mis ei tähenda mitte majandusliku võimu domineerimist poliitilise võimu üle, vaid poliitilise võimu kuulumist majanduslikule võimule.

Seetõttu on neoliberaalse riigi rolliks soodsa ärikliima loomine, mitte rahva heaolu tagamine (*Ibid*: 48). See aga muudab omakorda kaheldavaks riigivõimu legitiimsuse. Senini on üheks peamiseks riigivõimu õigustuseks olnud eeldus, et riik tagab ühiskonna heaolu ja täidab funktsioone, mida elanikkond ise niivõrd efektiivselt teha ei suudaks. Muutes riigi pelgalt reeglite järgimise eest vastutavaks valvuriks, kaotavad neoliberaalid riigivõimu legitiimsuse aluse. Veelgi enam, toimides eraomandi ja mängureeglite kaitsjana

ning olla äärmiselt palju mõjutatud erasektori poolt üha süveneva majandusliku ebavõrdsusega ühiskonnas, muutub riigi rolliks sisuliselt ebavõrdsuse alalhoidmine legitiimsuse vägivalla monopoli abil.

2.3.2 Riiklik sekkumine

Neoliberaalses teoorias on loodud riigi ja turu vastandumine. Riiki seostatakse tihti avaliku huviga, sunnivõimuga, hierarhiaga ja planeerimisega, samas kui turgu seostatakse erasfääriga, vabadusega, individualismiga ja konkurentsiga. Seeläbi seostatakse riiki autoritaarsusega ja turgu vabadusega, mistõttu oleks loogiline oodata riigivõimu märkimisväärset nõrgenemist neoliberalse poliitika elluviimise läbi. Tegelikult on aga toimunud vastupidine, hoolimata riigi demoniseerimisest teoorias, on neoliberalse poliitikaga kaasnenud riigivõimu tugevnemine (Eagleton-Pierce 2016: 175-176).

Riigi sekkumise vähendamine on jäänud suuresti retoorikaks. Lääneriikides on riiklikud programmid ja rahastus jäänud endiselt oluliseks, kuna heaolu langust oleks poliitiliselt raske saavutada. Seetõttu tundub neoliberalismi tegelikuks saavutuseks olevat riigi allesjätmine koos vabakaubanduse ja erastamisega (*Ibid*: 178). Seejuures ei tähenda erastamine ja teatud teenuste suunamine erasektorile mitte riigi eemaletõmbumist, vaid erasektori kasutamist alltöövõtjana nende teenuste pakkumisel, mistõttu eelarves olevad kulud neile teenustele ei vähene.

Samuti on neoliberalasel ajastul teatud riigi osad omandanud märkimisväärse võimu. Samal ajal kui neoliberalne riik on kaotanud piirangud kapitalile ja suurendanud eluvõimalusi majandusliku ja kultuurilise kapitali hoidjatele, on suhted vaesemate elanikega tihti teistsugused. See avaldub üha enam sekkuva karistusriigi kujunemise näol, mis ei ole suunatud kõigile kodanikele, vaid üksnes „problemaatilisele elanikkonnale“, kellel on raskusi turumajandusse sisenemisel ja sellesse panustamises. Samuti on märkimisväärne, et riigi sisejulgeoleku organid nagu politsei, on tihti rakendatud kapitali kaitseks, mistõttu tundub sunnivõim olevat süsteemi sisse kirjutatud. See on omakorda võimaldanud mõnedel poliitikutel „seadusele ja korrale“ rõhudes legitiimsust hankida, asendamaks neoliberalse riigi poolt kaotatud teistsugust legitiimsust (*Ibid*: 178-179).

2.3.3 Indiviidi vabadused

Neoliberaalne poliitika on toonud kaasa ka mõnede vabaduste vähenemise, mida põhjendatakse majanduslike vajadustega. Tööliste õiguste ja ametiühingute võimu vähendamist põhjendatakse vajadusega paindliku tööjõu järele. Ühelt poolt pakub paindlik tööjõud palju paindlikumat kapitali akumulierimise võimalust. Teisalt aga on see kaasa toonud madalamad palgad, töökohtade ebakindluse ning paljudel juhtudel ka hüvitiste ja töökoha kaitse kaotamise. Seetõttu omab paindlik tööjõud tööandjate ja töötajate jaoks erinevat tähendust. (Harvey 2007: 75-76)

Riikides, kus neoliberalised reformid ei omanud või kaotasid rahva toetuse, kaldusid tekkima autoritaarsed režiimid. Üheks näiteks autoritaarsest neoliberalismist on Tšiili. Tšiilis oli neoliberalise poliitika võimuletuleku tulemuseks midagi muud, kui indiviidi vabaduste ja heaolu suurenemine: kõik vasakpoolsed liikumised ja organisatsioonid suruti maha, tihti vägivaldselt, rahvalikud organisatsioonid saadeti laiali ning ebavõrdsuse kasv suurenes kordades. Samas peab mainima, et neoliberalise poliitika rakendamisega mõnede indiviidide vabadused ja heaolu siiski suurenes – Tšiili poliitiline ja majanduslik eliit parandasid oma olukorda märgatavalt (*Ibid*: 7-8). Tšiili elanikkonna rikkama 10% sissetulekud peaaegu et kahekordistusid Pinocheti võimu ajal, samas kui Tšiili jäi üheks ebavõrdseimaks riigiks maailmas (Steger; Roy 2010: 101).

Indiviidi vabaduste vähesus ei ole üksnes omane riikidele, kus neoliberaliseid reforme riigipöörete abil ellu hakati viima. Ka autoritaarne Hiina on näiteks riigist, kus hakati ellu viima neoliberaliseid reforme. Neoliberalise teooria järgi oleks pidanud sellega kaasnema demokraatia laienemine ja indiviidi vabaduste suurenemine, kuid paraku olid ainsad reformidega kaasnenud vabadused turumajandusega paratamatult kaasas käivad turul tegutsemise vabadused. Hiina jäi endiselt autoritaarseks ja riigi roll majanduses küllaltki oluliseks, kuid olles eiranud šokiteraapia lahendust ja viinud reforme läbi järkjärgult, saavutati teiste neoliberaliseid reforme läbi viinud riikidega võrreldes majanduslikult erakordne edu. Sellega kaasnenud sotsiaalmajanduslikud tagajärjed on suurele osale elanikkonnast kohutavad, eriti maapiirkondadest pärit inimestele. Sellest tulenev maapiirkondade vaesus on suurendanud elanike tungi linnadesse ja lepinguliste tööliste teke on märkimisväärselt vähendanud tööliste elukvaliteeti. (Harvey 2007: 120-131)

Tõsiasi, et neoliberaalsete reformidega ei ole kaasnenud indiviidi vabaduste suurenemist ning enamikul juhtudel on tagajärjeks olnud indiviidi vabaduste vähenemine näitab, et neoliberaalse teooria poolt lubatud vaba turuga kaasnev indiviidi vabaduste suurenemine on enamjaolt soovmõtlemine. Ainsad indiviidi vabadused, mis suurenevad, on turul toimimisega seotud vabadused. Turul toimimise vabaduste suurendamise nimel aga vähendatakse paraku teisi vabadusi. Seetõttu on neoliberaalne poliitika üldiselt indiviidi vabadustele siiani olnud kahjulik.

3. TULEMUSED VASTUOLUS TEOORIAGA

Neoliberaalse poliitika eestvedajad lubasid liberaalsele ideoloogiale toetudes suuremaid indiviidi vabadusi, demokraatia edendamist, majanduskasvu ja sotsiaalse heaolu suurenemist. Vaba turuga pidid kaasnema majandusliku heaolu, efektiivsuse ja indiviidi vabaduste (mõttevabaduse ja sõnavabaduse) suurenemine. Riik aga pidi looma institutsionaalse raamistiku, mis säilitaks liberaalset vaba turgu. Mistahes riigipoolne sekkumine majandusse ja ühiskonda üldiselt pidavat olema paratamatult negatiivsete tagajärgedega, mistõttu lubas liberaalne teooria riigi vähendamist. Kuid nagu eelmine peatükk näitas, ei vasta see reaalsele tulemustele ning liberaalsel teoorial suuri raskusi reaalses maailmas teoorias kavandatud kujul toimimisega.

3.1. Majanduslik ja sotsiaalne heaolu

Neoliberaalse ideoloogia rakendamise tulemuseks oleks pidanud olema majandusliku heaolu kasv ja tervete regioonide vaesusest pääsemine. Kuid nagu selgus eelmises peatükis, on liberaalse poliitikaga kaasnud küll majandusliku heaolu kasv elanikkonna jõukama osa seas, kuid samas on elanikkonna vaesema osa heaolu kohati isegi vähenenud. Neoliberaalse ideoloogia rakendamisega kaasnud peamiseks muutuseks on olnud majandusliku ebavõrdsuse suurenemine varasemast märkimisväärselt suuremas ulatuses. Paratamatult on liberaalset poliitikat saatnud ammune tõdemus traditsioonilise kapitalistliku süsteemi kohta: ühe rikkus tuleb alati teise arvelt.

Eelmises peatükis toodi välja, et liberaalse poliitika esilekerkimisest 1980. aastatel on elanikkonna rikkaima kümneni jõukuse osakaal märgatavalt tõusnud, küündides 45-50%-ni rahvuslikust sissetulekust ja omades ligi 50% kogu rahvuslikust rikkusest. Samal ajal omab vaesem pool elanikkonnast vähem kui 5% kogu rahvuslikust rikkusest. Seejuures suurenes rikkaima kümneni osatähtsus suuresti rikkaima 1% elanikkonna arvelt, kelle osakaal rahvuslikust sissetulekust kasvas üheksalt protsendilt 1970. aastatel kahekümnele protsendile 2010. aastaks. Jõukate veelgi jõukamaks muutumine, ei ole aga vaesemale osale elanikkonnast kaasa toonud liberaalses teoorias lubatud kasusid. Eelmises peatükis välja toodud liberaalse poliitika tagajärjed näitasid vähest muutust paremuse poole vaesema elanikkonna oludes ja arengumaades kohati isegi

vaesuse süvenemist. Põhjused selleks peituvad neoliberaalse ideoloogia sisus, mis retoorikas lubab ühte, kuid ei ole sisuliselt loodud nende lubaduste täitmiseks.

Neoliberaalne ideoloogia väidab, et inimlikku heaolu saab kõige paremini tagada individuaalsete ettevõtlike vabaduste ja oskuste suurendamisega tugevate eraomandiõiguste, vaba turu ja vabakaubanduse institutsionaalses raamistikus. Seejuures ei ole täiesti selge, mida mõistetakse inimliku heaolu all. Neoliberaalse ideoloogia põhjal tundub olevat tegu suuresti tautoloogiaga, milles inimlik heaolu on samatähenduslik vaba turu ja indiviidi vabadustega turul toimida. Selline vaba turu võrdsustamine inimliku heaoluga on viinud selge jooneni neoliberaalses poliitikas, milleks on vaba turu jumalikustamine: vaba turg oma tarkuses teeb kõik heaks ja annab õitsengu koos heaoluga. Sellest tulenevalt on sotsiaalne heaolu paratamatult seotud vaba turuga, mistõttu indiviidi heaolu tagamine on üksnes tema enda asi ja ühiskonnal puudub igasugune vastutus ja kohustus oma abivajavaid liikmeid toetada. Ainus indiviidi enda vahenditest sõltumatu lubatud abi on heategevus – riiklik sekkumine sotsiaalse heaolu tagamiseks on tõsiusklike neoliberaalide jaoks indiviidi vabaduse rikkumine. Selle alla käivad nii sotsiaalhoolekanne, tasuta arstiabi, tasuta haridus kui ka riiklikud pensionid. Siinkohal on neoliberaalne teooria ja praktika läinud omavahel vastuollu, vähemalt lääneriikides, kuna heaoluriigi täiel määral lammutamine ei ole olnud poliitilistel põhjustel reaalselt võimalik. Küll aga on üritatud seda teha osaliselt.

Peamine põhjus, miks neoliberaalse teooria praktikas rakendamisega ei kaasne heaolu suurenemine kogu ühiskonnale tundub seisvat selles, et heaolu suurendamine ei ole mitte omaette eesmärk, vaid seda nähakse kõrvalproduktina neoliberaalse teooria peamisele eesmärgile – jõukuse suurendamisele. Seetõttu on sotsiaalse heaolu suurenemine neoliberaalse teooria jaoks jõukuse suurendamise kõrvalprodukt, mis teooria järgi peaks spontaanselt tekkima, sest rikaste rikkusest jõuab midagi ka vaestele. Keskendudes jõukuse suurendamisele keskendub neoliberalism paratamatult jõukama ühiskonnakihi huvide kaitsmisele, kuna neile kuulub jõukuse suurendamiseks vajalik kapital. Sellest tuleneb ka ülalmainitud rikkama ühiskonnakihi jõukuse kasv võrreldes ülejäänutega. Usk ennast reguleerivasse turgu, mis imekobel peaks kõikide vajaduste rahuldamise tagama, ei ole aga ära tasunud. Nagu eelmises peatükis näidati, on kaubanduse liberaliseerimisega ja riikliku sekkumise vähendamisega kaasnenud eelkõige võimalus kiireks rikastumiseks kohalikele ja välismaistele suurettevõtetele, samas kui vaesema elanikkonna vajadused on jäänud rahuldamata.

Sotsiaalse heaolu sidumine vaba turu ja turutehingute soodsat mõjuga, tähendab loota suuresti juhuslikkusele, kuna sotsiaalne heaolu, kui selline, ei ole turutehingute eesmärgiks, vastupidi, neoliberalse teooria järgi on eesmärgiks omaenda huvide kindlustamine (omakasupüüdlikus). On äärmiselt naiivne loota, et omakasust lähtuvad teod aitavad kaasa sotsiaalse heaolu suurenemisele. Seetõttu ei ole neoliberalsete reformidega kaasnenud ka lubatud kasvu heaolus. Veelgi enam, nagu praktika näitab, on neoliberalne teooria reaalses maailmas rakendatuna olnud majanduslikule ja sotsiaalsele heaolule otseselt kahjulik, süvendades ebavõrdsust nii majanduslikus kui ka sotsiaalses heaolus ning viies kohati isegi mõnede ühiskonnakihtide sotsiaalse heaolu languseni.

3.2. Indiviidi vabadused

Neoliberalne ideoloogia lubab indiviidi vabaduste suurenemist, kuid nagu reaalsed tagajärjed näitavad, on toimunud ka teatud vabaduste vähenemine. Indiviidi vabaduste suurendamise idee tundub tekkivat eelkõige neoliberalismi vastandumisest sotsialismile ja püüd esitada seda võitlusena kollektivismi ja individualismi vahel. Selles vastanduses samastatakse individualism vabadusega, kollektivism aga türanniaga. Neoliberalne vaba turg, mis soosib individualismi, viib seega ka suurema vabaduseni, kollektivism aga ei soosi individualismi ja on seeläbi vabadusele kahjulik. Kui aga vaadata neoliberalse poliitika rakendamist praktikas on reaalsed tulemused pigem vastupidised.

Ladina-Ameerikas ei vastandutud sotsialismile mitte üksnes teoreetiliselt, vaid kukutati Ameerika Ühendriikide toel sõjaliste riigipööretega demokraatlikult valitud valitsusi. Sellega kaasnes ka teisitimõtlejatega arvete klaarimine ja rahva enamuse soovide kõrvalelukkamine. Sotsialismi ja kollektivismi väljajuurimine sai äärmiselt oluliseks, isegi, kui rahva enamuse sotsialismi pooldas. Seejuures tekib küsimus, et mis siis ikkagi on kollektivism? Suuresti jääb mulje, et kollektivismi eeskujuna on võetud eelkõige NSVL ja teised niinimetatud kommunistlikud riigid, milles majandus oli riiklikult kontrollitud. Samas ei järeldu, et kollektivism kui selline ise halb oleks. Kollektivism võib ka avalduda kollektiivse vastutusega, millele neoliberalne teooria suuresti vastandub. Indiviid peab neoliberalide järgi olema vaba oma tahte järgi tegutsema ja olema ise oma tegude eest vastutav. See aga eirab reaalses maailmas toimuvat, sest indiviidide tegudel on tihti teistele ja kohati ka kogu ühiskonnale äärmiselt rängad tagajärjed. Friedman tõi individualismi

edukuse näiteks Ameerika Ühendriikide põllumajanduse kiire arengu ja tugevuse (Friedman 1990: 3-4), mis ei ole iseenesest vale, kuid mööda ei saa vaadata ka selle tagajärgedest, nimelt tohutust keskkonnakahjust ja põllumaade liigsest kurnamisest, mis on kaasa toonud kiirenenud erosiooni ja põllumaade kõrbestumise Ameerika Ühendriikides. Kuna kollektivism tähendab neoliberaalse teooria järgi ka keskset planeerimist, ollakse vastu mistahes pikemate plaanide tegemisele ühiskonna arengut ja vajadusi silmas pidades. Rõhutades juhuslikkust ja olles vastu igasugusele planeerimisele, tähendab neoliberalism sisuliselt status quo säilitamist: praegune majandussüsteem ja ühiskonnakorraldus peavad jätkuma igavesti. Mistahes plaanid tulevikuks on halvad ja türanlikud, elama peab hetkes ja juhuslikult.

Rahva poolt toetatud sotsialismi ja kollektivismi mahasurumine „indiviidi vabaduste“ edendamiseks viib antud mõiste tähenduseni neoliberaalses teoorias. Nagu David Harvey välja toob, saab vabadust mõista kaheti. Neist üks viis on vabadus teisi ekspluateerida, teine aga on isikuvabadused. Neoliberalism toetub esimesele, piiramatu vabadusele teha, mida tahad. Seega neoliberaalne idee vabadusest taandub pelgalt ettevõtlusvabadusele, mis tähendab veelgi enam vabadust neile, kelle sissetulek, puhkeaeg ja turvalisus ei vaja suurendamist, ning vähe vabadusi neile, kes kuidagimoodi üritavad kasutada oma demokraatlikke õigusi leidmaks varju omandi valdajate eest (Harvey 2007: 36-37). Indiviidi vabaduse suurendamine tähendab seetõttu majanduslike vabaduste suurendamist, mida neoliberaalne teooria näeb indiviidi vabaduse alusena (meenutagem, et neoliberaalse teooria jaoks on majandusvaldkond poliitilisest olulisem). Seejuures on muret tekitav korporatsioonide käsitlemine seaduse poolt individidena, mis on eriti Ameerika Ühendriikides loonud võimaluse kaitsta korporatsioonide ärihuve indiviidi vabaduse sildi all.

Seega, nii absurdne kui see ka ei oleks, edendas ka neoliberaalse poliitika rakendamisega kaasnenud kollektivismi väljajuurimine tõepoolest indiviidi vabadusi, kuna neoliberaalne teooria mõistab neid vabadusi kõnealustest individidest erinevalt. Seejuures avaldub siin selgelt neoliberaalse teooria retooriline iseloom. Mõisted nagu indiviidi vabadus, demokraatia ja võrdsus omavad neoliberaalses teoorias tavapärasest erinevat tähendust. Nii tähendab indiviidi vabadus ettevõtlusvabadust, demokraatia poliitilise võimu puudumist ja võrdsus ühesugust seaduste raamistikku. Selline mõistetega mängimine võimaldas neoliberaalseid ideid laiemalt levitada ja saavutada vähemalt ajutine rahva poliitiline toetus. Olukord, kus teooria sai valitsevaks mitte oma paremuse vaid eduka

lobitöö tõttu, iseloomustab hästi kogu kapitalistliku turumajanduse toimimist ja näitab poliitilise võimu mõjutatavust jõukuse poolt.

3.3. Riik

Kuna liberaalne käsitlus vabadusest tähendab peamiselt ettevõtlusvabadust, on selle olemasoluks paratamatult vaja jõudu, mis seda alal hoiaks. Sellest ilmneb mõningane vastuolu liberaalses teoorias. Neoliberalismi väidetav usaldamatus riigivõimu suhtes ei sobi kokku vajadusega tugeva ja jõustava riigi järgi, mis tagaks eraomandi, indiviidi vabadused ja ettevõtluse vabaduse (Harvey 2007: 21). Ühelt poolt taunib neoliberalism tugevat riiki ja selle sekkumist majandusse, teisalt aga on liberaalse kapitalismi säilitamiseks paratamatult vajalik tugev riik, mis suudaks tagada reeglite järgimise ja kõik vastuseisud maha suruda. Seega on liberaalne kriitika täidesaatva poliitilise võimu osas pigem katse riiki taaskujundada ja transformeerida (Davies 2014: 5).

Liberaalne retoorika riigi vähendamisest võib tunduda vabadust väärtustavale indiviidile äärmiselt ligitõmbavana, kuid nagu juba osutatud, ei sobi see kokku vajadusega tugeva keskivõimu järgi. Nagu eelmises peatükis näidati, ei ole lääneriikides riiklik sekkumine majandusse lubatud kujul vähenenud. Vähendatud on küll riiklike regulatsioonide ja erastatud riigiettevõtete, kuid suuremates riikides on endiselt säilinud riiklikud toetused teatud kodumaistele majandusharudele. Arengumaades on riiklikku sekkumist majandusse küll märkimisväärselt vähendatud, kuid seda eelkõige rahvusvaheliste organisatsioonide (nagu IMF) survele ning tulemused ei ole olnud kohalikule elanikkonnale eriti soodsad. Kuid isegi, kui majandusvaldkonnas on toimunud mõningane riigi taandumine, on riik muudes valdkondades muutunud senisest tugevamaks. Silmapaistvaim näide on Ameerika Ühendriigid, kus on kujunemas üha süvenev karistusriik, mille oluliseks rolliks on kaitsta kapitali valdajaid nende eest, kellel kapitali pole. Samuti on märkimisväärselt suurenenud sisejulgeoleku valdkond, mis on kaasa toonud niinimetatud jälgimisühiskonna tekke (Wikileaks'i ja Edward Snowdeni poolt avalikustatud info näitab Ameerika Ühendriikide näitel kuivõrd kergekäeliselt võib riik eirata seadusi nii oma kodanike kui ka välisriikide kodanike ebaseaduslikul jälgimisel). Kuid see ei ole liberaalide jaoks ilmselt eriliseks probleemiks, sest primaarsena nähakse

majanduslikku vabadust ja kõik muu on väheoluline (või põhjustatud majanduslikest piirangutest).

Riigi väljatõmbumine majandusest on olnud üksnes piiratud ulatusega ja selle tulemusel on tekkinud vajadus tagada teatud sektorites varem riigi poolt pakutud teenused, mille jaoks ei ole turg iseenesest esile kerkinud. Selle probleemi lahendamiseks on hakatud kasutama üha enam erasektori alltöövõtjaid, mis on eriti levinud Ameerika Ühendriikides. Sellega vähendatakse riigi vastutust ja kontrolli teatud teenuste pakkumise üle ühiskonnas, kuid samas tagatakse nende teenuste säilimine alltöövõtjate kaudu. Sisuliselt tähendab see, et senised kulutused riigi allüksustele suunatakse erasektoris, mistõttu kulutused ei vähene märkimisväärselt. Küll aga väheneb riiklik kontroll nende teenuste pakkumise ja kvaliteedi üle. Selle tulemuseks on märkimisväärne ressursside väärkasutamine, nagu osutab kriisitoonides toimunu (Iraak ja teised on selle näiteks) (Klein: 326-331, 386-403).

Demokraatlikus ühiskonnas tähendab riikliku kontrolli kadumine paratamatult ka rahvapoolse kontrolli ja mõjutusvahendi kadumist. Demokraatlikule kontrollile alluv tugev riik, millel on võim ja vahendid sotsiaalseid muutusi ellu viia, on neoliberaalidele sama ebameeldiv, kui tugeva ja reegleid säilitava riigi puudumine. Seetõttu tundub olevat neoliberaalse riigi eesmärgiks eelkõige senise riigistruktuuri ümberkorraldamine, võtmaks rahvalt võimaluse realselt poliitikat mõjutada ja muutuda kapitali akumuliseerimisele takistuseks, nagu juhtus 20. sajandi alguses ja keskpaigas. See aga tundub minevat vastuollu neoliberaalide poolt lubatud demokraatia edendamisega, mis pidavat paratamatult kaasnema.

3.4. Demokraatia

Säärane kahetine suhtumine demokraatiasse avaldub neoliberalismi puhul päris mitmes kohas. Ühelt poolt tuuakse vaba turu poolt väide, et see viib demokraatiani, mis näitab demokraatiat justkui soovitud või vähemalt soovitud eesmärgina. Teisalt aga üritatakse poliitiline otsusetegemine asendada eelkõige majandusliku hindamisega, väites poliitilise diskursuse ebakindlust. Kui vaadata neoliberaalset ettekujutust riigist, saab selgeks ka demokraatia pooldamise põhjus. Neoliberaalne riik on üksnes seaduste raamistik, mis sõjalise- ja politsei jõuga hoiab alal mängureegleid, sekkumata ühiskonna ellu märkimisväärselt. Sellise riigi puhul ei ole demokraatia enam neoliberaalsele agendale

kahjulik, sest demokraatlikult valitud valitsuse rolliks ei ole mitte otsuseid teha, vaid mängureeglite järgimist tagada. Seega on neoliberalises riigis demokraatia soositud, kuna see ei oma võimu midagi muuta. Selliselt oleks demokraatia neoliberalises riigis justkui ventiilik, mis aitab rahval auru välja lasta ja suuremaid rahutusi vältida. Demokraatia on sobiv neoliberalsele teooriale vastavas ideaalmaailmas aga mitte reaalspoliitikas. Sellel ja eeltoodud põhjustel ei saa pidada neoliberalse teooria tegelikuks rakenduseks demokraatia ja poliitiliste vabaduste edendamist sellisena, nagu neid tavaliselt mõistetakse.

Nagu teises peatükis välja toodi, on neoliberalsete reformide läbiviimine mitmel juhul olnud seotud vägivaldsete riigipöörete ja diktatuuri kehtestamisega, samas kui demokraatlikes riikides on saavutatud reformidele ajutine toetus, esitades neid päästerõngana mingile tol hetkel ühiskonnal lasuvale probleemile, kasutades selleks täiel määral neoliberalse retoorika ja populismi pakutud võimalusi. Sellest tulenevalt on neoliberalne poliitika vähendanud märgatavalt demokraatia kvaliteeti, isegi, kui vormilt demokraatlike riikide hulk on suurenenud. Demokraatlike riikide hulga suurenemist ei saa aga käsitleda demokraatia levitamisenä, kui neis riikides puudub sisuline demokraatia. Vormilise, sisutu demokraatia edendamine tundub aga olevat just see, mida neoliberalne ideoloogia silmas peab.

Neoliberalne ideoloogia toob demokraatlikule riigikorrale eeskujuks ka vaba turu, kuna neoliberalide sõnul on kasumisüsteemis ettevõtted ja nende juhid paratamatult tarbijate ees vastutavad, erinevalt bürokraatlikust juhtimisest. Lisaks peaks kasumi poole püüdlemine motiveerima uuenduste tegemist, mis näitab konkurentsi kasulikkust. Seetõttu peaks neoliberalide arvates ka poliitika alluma rohkem turuloogikale, mis muudab poliitika sisuliselt teenuse pakkumiseks ja loob soodsad tingimused senisest veelgi labasema populismi tekkeks. Kuid seejuures ei ole poliitilise süsteemi korraldamine vastavalt turuloogikale nii lihtne, nagu neoliberalid arvavad. Tarbimine ja vastutus on kahe otsaga asi: ühelt poolt saavad tarbijad alati „jalgadega hääletada“, teisalt aga saavad nad valida üksnes neile ette antud valikute vahel.

Neoliberalse ideoloogia poolt välja toodud vaba turu mõju demokraatia edendamisele on aga iseenesest äärmiselt kaheldav ja ei ole millegi sisulisega tõendatud. Pigem saab ajaloost teha järelduse, et kapitalistliku majanduse loodav ebavõrdsus viib demokraatiani, sest poliitilisest võimust kõrvale jäetud ühiskonnagrupid hakkavad ka endale teatud õigusi ja võimu nõudma. Nii näeme Prantsuse revolutsiooni näol keskklassi tõusu poliitilisele areenile ja 19. sajandi sotsialistliku liikumise näol ka vaesemate

ühiskonnakihtide vaevarikast võitlust poliitilise võimu pirukast tüki saamise eest, mis viis lõpuks üldisele valimisõigusele. Seejuures peab tõdema, et 19. sajandi kapitalism vastas suuresti neoliberaalsele teooriale või vastupidi, kuna neoliberaalid nägid 19. sajandi röövkapitalismis eeskuju, kujundati oma teooria selle järgi. Seetõttu on küll võimalik öelda, et kapitalistlik vaba turg on viinud demokraatia tugevnemisele, kuid mitte selle teooria enda ja kapitalistliku vaba turu positiivsete omaduste tõttu, vaid üha suurenevast ebavõrdsusest jõukuse ja sotsiaalse heaolu jaotumises tingitud rahulolematuse tõttu.

4. MAJANDUSELIIDI VÕIMU KINDLUSTAMINE NEOLIBERAALSE IDEOLOOGIA VARJATUD EESMÄRGINA

Nagu eelnevalt näidatud, ei anna liberaalse teooria praktikas rakendamine lubatud tulemusi. Kuid ebaõnnestumistest hoolimata on jätkatud liberaalse ideoloogia pealesurumist ja elluviimist, eirates ideoloogiale ja selle aluseks olevale teooriale vasturääkivaid fakte. Sellest tulenevalt tundub olevat võimalik eristada ideoloogia teoreetilisi eesmärke ja ideoloogia reaalseid eesmärke. Kui vastuolulisi fakte eiratakse ning jätkatakse ideoloogia rakendamist endisel moel, võib sellest järeldada, et praktikas saadud tulemused on piisavalt soodsad, eiramaks vastuolusid teooria ja praktika vahel, ning et ideoloogial on teoorias esitatust erinev varjatud eesmärk. Autori väide on siinkohal, et liberaalse teooria ja praktika märgatav erinevus on seletatav varjatud eesmärgi olemasoluga, milleks on majanduseliidi huvide kaitsmine ja võimu kindlustamine. Sellisele eesmärgile osutab kaks asjaolu: (1) liberaalse ideoloogia eeskujud ja tekkeprotsess olid tugevalt mõjutatud majanduseliidi huvide poolt ning (2) majanduseliit on olnud liberaalse poliitika peamine kasusaaja.

4.1. Eeskujud ja majanduseliidi seotus

Liberaalse ideoloogia varjatud eesmärgile viitab eeskuju võtmine 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse kapitalismist. Tolle aja suhteliselt piiramatule tegevusvabadusega korporatiivne kapitalism ja selle pakutud tegevus ning rikastumisvabadus tundus majanduseliidile 20. sajandi keskpaigas toimunud sotsiaalse heaolu tõstmisele suunatud poliitika kõrval ilmselt kuldajana, mida igatseda. Seetõttu kujundati liberaalne ideoloogia suuresti tolle kuldaja eeskujule toetudes Nagu lähtub Friedmani kommentaarist poliitilises mõttes toimunud arengute kohta 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses, on liberaalidel kombeks idealiseerida „vanu häid aegu“:

Irooniana vähendas majandusliku ja poliitilise vabaduse edu selle ligitõmbavust hilisematele mõtlejatele. /.../ Nagu alati, võtsid inimesed soodsaid arenguid iseenesest mõistetavatena. Nad unustasid tugeva valitsuse poolse ohu vabadusele. Selle asemel tõmbas neid enda poole kõik hea, mida tugev valitsus suudaks saavutada – kui valitsusvõim oleks ometi „õigetes“ kätes. (Friedman 1990: 4-5)

Arvestades, kuivõrd oli tollane kapitalistlik ühiskond kihistunud ja kallutatud majanduseliidi võimu poole, viitab selline idealiseering neoliberaalide soovile taastada „vanad head ajad“. Seejuures vaatab Friedman mugavalt mööda tõsiasjast, et hoolimata „majandusliku ja poliitilise vabaduse edust“ elas enamik elanikkonnast äärmises vaesuses ja kohutavates tingimustes. Nende vabaduste „edu“ langes aga üksnes väiksele osale ühiskonnast, kes ühtaegu moodustasid tollaegse majanduseliidi.

Sellest tulenevalt on ka neoliberalismi teke maailmasõja järgsel ajal, mil riigid hakkasid üha enam tegelema elanikkonna heaolu suurendamisega, märgilise tähtsusega. Elanike heaolule keskendumine kahjustas majanduseliidi võimalusi rikastumisel ning vastureaktsioonina tekkis neoliberalism, kui „igaüks enda eest“ ideoloogia, mis kaldub paraku soosima eelkõige neid, kellel juba on kapitali oma huvide edendamiseks. Neil, kellel see puudub, jääb üle üksnes pealt vaadata. Indiviidi vabadus, mis ohtu sattus, oli majanduseliidi vabadus inimesi eksploateerida. Totalitarism, millena riigi sekkumist nähti, ilmnas töötubirahade, paranenud töötingimuste, riiklike pensionite ja üldise tervishoiu näol. Alates 1980. aastatel alanud neoliberaalsetest reformidest toimunud ebavõrdsuse suurenemine näitab, et tagasipöördumine idealiseeritud vaba turu ja 20. sajandi alguse korporatiivse kapitalismi poole on olnud vähemalt osaliselt edukas ja otseselt põhjustatud neoliberaalsest majanduspoliitikast, kuna ebavõrdsuse suurenemine on olnud märkimisväärselt suurem neoliberaalseid reforme läbi viinud riikides. Neoliberaalne üritus on sisuliselt olnud kapitalismi puhastamine võõrastest mõjudest, millena nähakse eelkõige sotsialismi. Seejuures unustatakse, et need mõjud tungisid esile selle sama idealiseeritud kapitalismi tagajärgede tõttu.

Neoliberalism oli ja on jäänud majanduseliidi poolt soositud ettevõtmiseks. Tõsiasi, et neoliberaalse ideoloogia arendamisega tegelenud asutused ja organisatsioonid olid rahastatud majanduseliidi poolt, muudab mõistetavaks neoliberaalse ideoloogia keskendumise majandusvabaduse ja ärihuvide kaitsele. Ka diskursuse iseloom nendes organisatsioonides on märgilise tähtsusega. Üks olulisimaid neoliberaalset ideoloogiat edendavaid organisatsioone on olnud Mont Pelerin Society, mille üheks põhimõtteks oli keskendumine üksnes juba olemasoleva neoliberaalse idee arendamisele. See tähendab, et liikmelisust ei võimaldatud neile, kes mõnes neoliberaalse ideoloogia põhipunktis kahtles või omas vastandlikke seisukohti ning välistati mistahes negatiivne tagasiside ja arutelu põhialuste üle. Sellega välistati kõrvalekaldumine juba olemasolevast paradigmast, mis justkui oli alles arendamise faasis. Tõsiasi, et neoliberaalse ideoloogia kujunemise

protsessi käigus eirati vastandlikke seisukohti ja kehtestati põhialuste dogmaatilisus, näitab, et tegelikult ei olnud küsimus mitte lõpptulemuses, vaid pelgalt selle sõnastamises. Sisuliselt on neoliberaalse ideoloogia näol olnud tegu mitte uue teooria loomisega, vaid 20. sajandi alguse korporatiivsele kapitalismile teoreetilise raamistiku loomisega.

4.2. Majanduseliit peamise kasusaajana

Neoliberaalse ideoloogia ja selle rakendamise peamisteks tagajärgedeks on olnud majanduseliidi majanduslike vabaduste suurenemine, sellest tulenev ebavõrdsuse kasv ning õigustuse loomine säärasele majandusliku ebavõrdsuse kasvule. Samuti ka poliitilise võimu aluste muutumine ja demokraatia kvaliteedi vähenemine, mis on kaasnenud majanduseliidi suurenenud kontrolliga poliitilise võimu üle. Need omavahel tihedalt seotud tagajärjed on olnud eranditult seotud majanduseliidi huvidega ning neoliberaalne ideoloogia on pakkunud nii teoreetilist õigustust, kui ka praktilisi poliitilisi vahendeid kaitsmaks ning tagamaks majandusliku ja poliitilise võimu üha süvenevat koondumist majanduseliidi kätte.

4.2.1. Majanduslik kasu

Neoliberaalse ideoloogia poolt jutlustatud majanduslike vabaduste suurenemine on olnud otseselt seotud majanduseliidi huvidega. Kuna majanduseliit on kapitali omav osa ühiskonnast, on majanduslikud vabadused (äriabadus) neile rikastumiseks vajalik. Mida rohkem on majanduslikke vabadusi, seda kiirem ja suurem on rikastumine. Neoliberaalses ideoloogias nimetatakse seda ka majanduslikuks õitsenguks, mis tavakeeli öeldes on rikaste rikastumine. Just majanduslike vabaduste juures avaldub ehk kõige selgemalt konflikt majanduseliidi ja tavakodanike huvides. Majanduseliidile vajalikud vabadused hõlmavad kõiksugu äritegevusega seotud vabadusi, mis avalduvad neoliberaalses ideoloogias märksõnadena nagu tööjõu mobiilsus, soodne ärikliima ja nii edasi. Nagu eelpool mainitud, on majanduslikke vabadusi edendava poliitikana tihti nähtud tööliste õiguste vähendamist riikliku toetuse abil (näiteks ametiühingute nõrgestamine, miinimumpalga kaotamine või vähendamine, koondamistasude vähendamine või kaotamine), milles avaldub konflikt majanduseliidi vabaduste ja tavakodanike vabaduste

vahel. Tõsiasi, et neoliberalne ideoloogia ja sellest lähtuv poliitika on praktikas suuresti ignoreerinud tavakodanike majanduslikke vabadusi ja kaitsnud ning edendanud majanduseliidi vabadusi, näitab neoliberalse ideoloogia kallutatust majanduseliidi huvide suunas.

Selle tulemusel on tekkinud majandusliku ebavõrdsuse märgatav suurenemine elanikkonna rikkaima osa jõukuse senisest kiiremast kasvust, mida võimaldasid liberaalsed reformid (näiteks vähendades kõrgepalgaliste töötajate tulumaksu, mis võimaldas tekkida niinimetatud tippjuhtide fenomenil). Seejuures on jõukuse poole püüdlemine olnud üheks neoliberalismi arengu aluseks – sõjajärgse heaoluriigi poliitika oli suuresti suunatud sotsiaalsele võrdsusele ja selle tulemusel vähenes elanikkonna rikkama osa sissetulek märgatavalt. Neoliberalne ideoloogia, mis poliitikas rakendatuna heitis kõrvale näiteks astmelise tulumaksu ja kapitali liikumise piirangud, on mänginud majanduseliidi veelgi kiiremas rikastumises olulist rolli.

4.2.2. Majandusliku ebavõrdsuse õigustus

Nagu juba öeldud, on neoliberalse ideoloogia rakendamise üheks tulemuseks olnud majandusliku ebavõrdsuse kiire süvenemine. Seetõttu on üheks liberaalse ideoloogia funktsiooniks pakkuda õigustust majandusliku ebavõrdsuse suurenemisele. Kui varasemalt on majanduslikku ebavõrdsust peetud pigem negatiivseks nähtuseks, siis liberaalide jaoks on ebavõrdsus täiesti normaalne ja isegi soositud nähtus. Ebavõrdsust esitatakse meritokraatia tulemusena, mistõttu jõukus muutub justkui autasuks ja vaesuse põhjuseks saab olla üksnes isiklike võimete vähesus. Kuigi reaalsuses on ebavõrdsuse suurenemisel meritokraatiaga vähe pistmist, kuna peamiseks rikkuse kuhjumise põhjuseks pole mitte indiviidi väljapaistvad võimed, vaid soodsa olukorra (ja tutvuste) kasutamine ning juba olemasolev kapital (ehk märkimisväärse rikkuse kuhjumiseks on vaja kas monopoliseisundit turul või pärandust). Meritokraatia ideed kasutatakse seega pigem retoorilise õigustusena, millega loodetakse hankida legitiimsust majanduslikule ebavõrdsusele rajatud ühiskondlikule korrale.

Meritokraatiast põhjustatud osaline ebavõrdsus ei ole iseenesest midagi kahjulikku. Kuna inimesed on erinevate võimetega ja erinevalt motiveeritud, tuleneb sellest paratamatult mõningane majanduslik ebavõrdsus. Inimene, kes on motiveeritud töötama

rohkem või on oma töös loomu poolest osavam, on paratamatult efektiivsem ja saavutab seeläbi suurema sissetuleku. Selline ebavõrdsus on täiesti normaalne ja tuleneb inimeste erinevustest. Küll aga tekitab probleeme neoliberalse ideoloogia poolt idealiseeritud ebavõrdsus, millel pole reaalsuses mingit seost meritokraatiaga. Olukorras, kus üks inimene teenib 700 eurot kuus ja teine üle 10 000 euro kuus, saab palkade ebavõrdsust vaevalt selgitada nende erineva töökusega või oskustega. Loomulikult on mõned töökohad teistest vastutusrikkamad ja stressirohkemad, kuid rohkem kui kümnekordne palgaerinevus on liiast, eriti kui võtta arvesse, et ühiskonna toimimise seisukohast on vaja mõlemad töökohad täita. Seejuures tähendab suurem palk ka paratamatult paremaid elutingimusi ja suuremat sotsiaalset heaolu. Seetõttu tekib omakorda küsimus, kas suurema sissetulekuga inimesel on suurem õigus arstiabile ja haridusele, kui väiksema sissetulekuga inimesel? See küsimus võib tunduda liialt robustne, kuid neoliberalne teooria lahtivõetuna viib justnimelt selleni. Kõrgema sissetulekuga inimene on võimeline maksma parema hariduse ja arstiabi eest rohkem, kui vaevu ots-otsaga kokku tulev inimene, mis sisuliselt tähendab, et kuna neoliberalse ideoloogia järgi väärivad kõrgema sissetulekuga inimene oma sissetulekut isiklikest võimetest tulenevalt, siis sellega on põhjendatud ka võimalus saada paremat haridust ja arstiabi, rääkimata elutingimustest. Seda mõttekäiku jätkates peame paratamatult tõdema, et õigustus sotsiaalmajanduslikule ebavõrdsusele rajaneb tegelikult eeldusel, et mõned inimesed lihtsalt on teistest paremad ja väärivad enam. Samal ajal on nendeks inimesteks eelkõige ettevõtete omanikud, juhid, poliitkud ja teised ühiskonna jõukamasse kihti kuulujad.

Kui neoliberalne poliitika on riigi rolli vähendamise ja kaubanduse liberaliseerimisega teinud võimalikuks varasemaga võrreldes suuremamahulise varanduse kogumise, mis on viinud märkimisväärsele kasvule majanduslikus ja sotsiaalses ebavõrdsuses, siis neoliberalse teooria rolliks on olnud luua seda õigustav raamistik. See raamistik ei ole küll eriti adekvaatne ja reaalsusega kooskõlas, kuid ideoloogiana on see täitnud oma retoorilist eesmärki suurepäraselt ja äärmiselt efektiivselt, mida näitab neoliberalse ideoloogia muutumine majandusteaduse peavoolu ideoloogiaks.

4.2.3. Poliitilise võimu koondumine

Majanduseliidile vajalike vabaduste eelistamine tavakodanike vabadustele on olnud võimalik muutuse läbi, mille neoliberaalne ideoloogia on toonud poliitilisse võimu. Kui senine poliitiline võim toetus legitiimsuse hankimiseks ideele üldisest hüvest, mida riik edendas ja kõige paremini tagas, siis neoliberaalse riigi legitiimsuse aluseks on majanduslik ratsionaalsus. See tähendab, et poliitiliste otsuste peamiseks õigustuseks on saanud majanduslikud argumendid, mis kaaluvad üles kõik teised argumendid nagu sotsiaalne heaolu, keskkonnakaitse, rääkimata moraalsest argumentidest. Neoliberaalse ideoloogia keskmes olev soodsa ettevõtluskeskkonna loomine ja majanduskasvu poole püüdlemine on see, millega riigivõimu edukust ja toimimist hinnatakse. Nagu praktika näitab, on riigi tagasitõmbumine majandusest jäänud suuresti teooriasse, samas kui praktikas on riikliku sekkumise vähenemine piirdunud eelkõige maksuvabastustega, kapitali liikumise piirangute kaotamisega ja sotsiaalvaldkonnale mõeldud kulutuste kärpimisega. Kasu on sellest lõiganud eelkõige majanduseliit, kes, allutades riigivõimu alused majandusele, haaras endale senisest kindlamalt poliitilise võimu juhthoovad.

Ka demokraatia kvaliteedi vähenemine on seotud muutustega poliitilise võimu alustes. Kui sisuline demokraatia eeldab, et elanikkonna enamusel on poliitilistest otsustes määrav roll ning poliitilisi otsuseid tehes arvestatakse ka vähemuse huvide kaitsega, siis majanduslikule ratsionaalsusele rajanev neoliberaalne poliitika on paratamatult sellise teooria suhtes vaenulik. Majandusliku ratsionaalsuse rõhutamisega kaotab sisuline demokraatia poliitikas igasuguse tähtsuse ning demokraatia muutub üksnes formaalsuseks. Seejuures käsitleb neoliberaalne ideoloogia demokraatiat kaasneva nähtusena, mis kuulub vaba turu juurde ning ei oma mingit sisulist väärtust. Neoliberaalne riik, mille rollina nähakse soodsa ettevõtluskeskkonna loomist, tähendab demokraatliku kontrolli kadumist majandusvaldkonna üle, mis omakorda on viinud olukorrani, kus kodanikel ei ole enam võimalik reaalselt poliitikat mõjutada. Selline madala kvaliteediga demokraatia seisneb formaalsetes valimistes, mille käigus valitakse pelgalt uus otsuseid kinnitav poliitiline kaader. Seejuures on oluline rõhutada, et demokraatia kvaliteedi vähenemisega pöördvõrdeliselt on suurenenud majanduseliidi ja huvigruppide kontroll poliitilise otsusetegemise üle.

Friedman väitis, et poliitilise ja majandusliku võimu koondumine samadesse kättesse, on kindel tee türanniani (Friedman 1990: 3). Samas on aga neoliberaalses

ühiskonnas kiirenenud majandusliku võimu koondumine samadesse kättesse, mis avaldub üha kasvava ebavõrdsuse ja varanduse koondumise näol. Poliitiline võim aga kaldub olema üha enam mõjutatud justnimelt neist samadest majandusringkondadest. Tavalistel kodanikel on äärmiselt vähe või üldse mitte võimu poliitika üle. Olukordades, kus poliitika kujundatakse justkui nende huvidele vastavalt, on suuresti tegu olnud tavakodanike ja majanduseliidi huvide ühtimisega. Seega iseseisev mõju poliitikale tavakodanike poolt puudub. Majanduseliit aga omab märkimisväärset iseseisvat mõju poliitikale, nagu ka huvigrupid. Just majanduseliit ja huvigrupid omavad suurimat mõju poliitika üle, samas kui tavakodanikel see praktiliselt puudub. Seejuures on oluline välja tuua, et huvigrupid hõlmavad ka korporatsioone, mis on juhitud majanduseliidi poolt. Seejuures ilmnevad tavakodanike ja majanduseliidi erimeelsused poliitikas olulistel teemadel nagu kaubanduspiirangud, maksupoliitika ning ettevõtetele sunnitud regulatsioonid, mis tähendab, et tavakodanike poliitilised kaotused ei saa pidada triviaalseteks (Gilens, M; Page, B. I. 2014: 572-573).

See on osa muutusest, mille on toonud neoliberaalse ideoloogia muutumine osaks poliitilisest diskursusest. Tulemuseks on olukord, kus majanduslikud põhjendused on muutunud poliitiliste otsuste tegemisel määravaks ning viited üldisele heaolule on „ebaratsionaalsed“. Poliitiliste otsuste tegemist mõjutavad üha enam majanduslased eksperdid ja analüütikud, kelle suurenev tähtsus võimaldab majandusringkondadel omandada senisest veelgi enam mõju nii poliitikas kui ka seadusandluses. Ettevõtete lobitöö endale soodsate seaduste ja seadusemuudatuste läbisurumiseks muutub poliitikuid nõustavate majandusekspertide läbi sisuliselt seadusi loovaks jõuks, kuna neoliberaalsest ideoloogiast lähtuvad majandusekspertid lähtuvad ettevõtluse huvidest. Seni, kuni ettevõtlus ja rikastumine on poliitikat juhtiva majandusideoloogia põhiideedeks, on ettevõtete lobitööl kerge seadusandlust mõjutada, kuna see on paratamatult ettevõtluse huvides. Probleem tekib üksnes siis, kui erinevatel ettevõtetel on huvide konflikt, kuid ka selle lahendab neoliberaalne ideoloogia kiirelt – suuremal (rikkamal) on alati õigus, kuna see toob suurima majandusliku kasu.

KOKKUVÕTE

Neoliberaalse ideoloogia teoreetilisteks põhipunktideks on vaba turu edendamine, indiviidi vabaduste suurendamine ja riikliku sekkumise vähendamine. Selle praktikas rakendamisega pidanuks kaasnema õitseng nii majanduses kui ka indiviidi vabadustes. Tegelikult on aga neoliberalse ideoloogia rakendamise tagajärjed olnud suuresti vastuolulised ning ei ole vastanud teoorias lubatule. Positiivse poole pealt on suudetud vähendada inflatsiooni ja on kaasnenum ka majanduskasv, kuid samas ei ole kaasnenum majanduskasv märgatavalt suurem mitte-neoliberaalsete riikide majanduskasvust. Positiivsed tulemused on aga paraku varjutatud neoliberalse ideoloogia rakendamise negatiivsetest tagajärgedest. Üks olulisemaid tagajärgi on majandusliku ebavõrdsuse kiire süvenemine, mis on otseses sõltuvuses neoliberalse ideoloogia rakendamisest. Kohati on kaasnenum ka sotsiaalmajandusliku heaolu langus vaesema elanikkonna seas, samas kui jõukama elanikkonna heaolu on tõusnud. Majandusliku ebavõrdsuse kasvuga on tihedalt seotud ka indiviidi vabaduste suurenemine ja vähenemine: suurenemine majanduseliidi huve puudutavate vabaduste osas ja vähenemine tavakodanike poliitiliste vabaduste osas. Sellest tulenev majanduseliidi üha suurem jõukuse kasv ja sellega kaasnev kontroll poliitilise võimu üle on viinud demokraatia kvaliteedi märgatava languseni.

Säärane märgatav teooria ja praktika erinevus ei ole takistanud neoliberalse ideoloogia edasist rakendamist, mille tulemused on endiselt sarnased. Käesolevas töös on autor seda erinevust seletanud neoliberalse teooria varjatud eesmärgi olemasoluga. Sellele toodi põhjenduseks, et majanduseliit on olnud nii neoliberalse ideoloogia arendamise peamine toetaja, kui ka peamine kasusaaja selle rakendamisest. Majanduseliidi otsene seotus neoliberalset ideoloogiat edendavate mõttekodade ja akadeemiliste ringkondadega tekitab juba iseenesest küsimusi selle ideoloogia kallutatuse kohta, samas kui reaalsed tulemused kinnitavad neid kahtlusi. Majanduslik kasu neoliberalsetest reformidest on suuremalt jaolt langenud majanduseliidile, mille tulemusel on majanduslik ebavõrdsus kasvanud seninägematult kõrgeks. Seejuures on neoliberalne ideoloogia andnud ka majanduslikku ebavõrdsust legitimeeriva õigustuse, milles selgitatakse ebavõrdsust meritokraatia tulemusena. Samal ajal on majandusliku ebavõrdsuse suurenemine viinud ka majanduseliidi poliitilise võimu suurenemiseni ning riiklikud otsused on üha enam mõjutatud majanduseliidi huvidest. Tõsiasi, et neoliberalse ideoloogia rakendamisest on

enim kasu saanud selle väljakujunemist rahastanud majanduseliit, näitab antud juhul üpris kindlalt, et hoolimata neoliberalse teooria ja praktika erinevusest, on praktikas saadud tulemus olnud see, mille poole püüeldi.

Käesolevas magistritöös väitis autor, et neoliberalne teooria ja praktika on märgatavalt erinevad ning et nende erinevus on seletatav neoliberalse ideoloogia varjatud eesmärgi olemasoluga, milleks on majanduseliidi võimu kindlustamine. Näitamaks erinevust teooria ja praktika vahel toodi esimeses peatükis välja neoliberalse ideoloogia teoreetilised alused ja teises peatükis neoliberalse ideoloogia rakendamisega kaasnenud tagajärjed. Kahe esimese peatüki põhjal lõi autor kolmandas peatükis välja neoliberalse teooria ja praktika erinevuse majandusliku ja sotsiaalse heaolu, indiviidi vabaduste, riigi ja demokraatia osas. Seejärel esitati neljandas peatükis neoliberalse teooria ja praktika erinevuse seletusena majanduseliidi võimu kindlustamine neoliberalse ideoloogia varjatud eesmärgina.

ABSTRACT

Neoliberalism as an ideology entrenching the power of the economic elite

This thesis focuses on neoliberalism being an ideology enhancing the power of the economic elite. Neoliberal ideology focuses on free market, individual liberties and reducing the state. The effects of reforms guided by neoliberal ideology should be prosperity in both economics and individual liberties. And yet neoliberal reforms have failed to deliver those results for the majority of people. The results of neoliberal practice have been somewhat mixed, with negative results overweighing the positive ones. Most notable negative results have been ever raising economic inequality which has led to economic elite getting the most of the economic growth and in some case even means declining well-being for the poorest classes of society. At the same time individual liberties have increased in terms of economic liberties for the elite, while the economic and political liberties of common citizens have decreased. This has led the economic elite to gain control over both economic and political power, resulting in declining quality of democracy. Author claims that such substantial difference in neoliberal theory and practice in terms of predicted results and real results can be explained by the hidden agenda of neoliberal ideology, which is to enhance the power of the economic elite.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Davies, W. (2014). *The Limits of Neoliberalism*. Croydon: CPI Group (UK) Ltd.
- Eagelton-Pierce, M. (2016). *Neoliberalism: The Key Concepts*. Gosport: Ashford Colour Press Ltd.
- Friedman, M. (2002). *Capitalism and Freedom*. Chicago: The University of Chicago Press, Ltd.
- Friedman, M; Friedman, R. (1990). *Free to Choose*. New York: A Harvest Book Harcourt Brace & Company.
- Gilens, M; Page, B. I. (2014). Testing Theories of American Politics: Elites, Interest Groups, and Average Citizens, *Perspectives on Politics*, Vol. 12, No. 3, pp. 564-581
- Harvey, D. (2007). *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press.
- Huber, E; Solt, F. 2004). Successes and Failures of Neoliberalism, *Latin American Research Review*, Vol. 39, No. 3, pp. 150-164
- Jones, D. (2012). *Masters of the Universe*. Princeton: Princeton University Press.
- Klein, N. (2007). *The Shock Doctrine*. London: Penguin Books Ltd
- OECD. Income Inequality. [veebileht]. <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm#indicator-chart> (Kasutatud 09.04.2018).
- Piketty, R. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press .
- Steger, M. Roy, R. (2010). *Neoliberalism: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Stiglitz, J. (2002). *Globalization and its Discontents*. London: Penguin Books Ltd.
- Weyland, K. (2004). Neoliberalism and Democracy in Latin America: A Mixed Record, *Latin American Politics and Society*, Vol. 46, No. 1, pp. 135-157.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Märt Hallasoo (sünnikuupäev 27.08.1991)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Neoliberalism majanduseliidi võimu kindlustava ideoloogiana“,

mille juhendaja on Mats Volberg,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 17.05.2018